

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)

Dral, W.J.

Citation

Dral, W. J. (2016, October 5). *Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43440>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43440>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43440> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Dral, W.J.

Title: Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim 1693-1746

Issue Date: 2016-10-05

5 In het centrum van de macht 1737-1741

5.1 De Republiek in de periode 1737-1741

In hoofdstuk drie werd reeds stil gestaan bij de afspraken die tussen Oostenrijk, Engeland en de Republiek werden gemaakt bij het Tweede Verdrag van Wenen in 1731. In ruil voor steun aan de Pragmatieke Sanctie offerde de keizer de Compagnie van Oostende, waarmee een belangrijke handelsconcurrent van de Republiek werd uitgeschakeld.¹ Karel VI liet hiermee dynastieke belangen prevaleren boven die van zijn onderdanen, alhoewel er wel werd afgesproken dat er binnen twee jaar een nieuw handelsverdrag zou worden gesloten tussen de Zuidelijke Nederlanden en de Zeemogendheden. In dat nieuwe handelsverdrag zou ook de tariefregeling, stammend uit 1680, herzien moeten worden. Deze regeling die Engeland en de Republiek tot hun eigen voordeel in het leven geroepen hadden, was zeer ongunstig voor de Zuidelijke Nederlanden.² De Zeemogendheden hadden in het recente verleden elke gelegenheid aangegrepen om de onderhandelingen op de lange baan te schuiven, maar de wens van Oostenrijk om herziening van de regeling bleef wel 'boven de markt hangen'. In 1737 moesten de Zeemogendheden eraan geloven en gehoor geven aan de eis van de keizer om een nieuw handelsverdrag te sluiten. In Antwerpen werd de conferentie gehouden, maar de regenten stonden niet in de rij om te worden afgevaardigd. Het samenstellen van een delegatie was al een klus.

Een tweede probleem leverde het opkomende Pruisen. Dit was tijdens het bewind van Frederik Willem I een lastige buur geweest. Als erfgenaam van Willem III had de koning eveneens aanspraak gedaan op diens erfenis. In hoofdstuk drie kwam al aan de orde, dat hij in 1732 met Oranje een verdeling overeen kwam. Daarmee had hij niet alleen Hooge en Lage Zwaluwe, Naaldwijk, Hondertland, Wateringen, Oranjepolder, 's Gravenzande, het Oude Hof³ in Den Haag en het huis Honselersdijk verworven,⁴ maar ook zijn bezetting van Meurs en Lingen definitief gemaakt.⁵ Met de aankoop van het graafschap Bentheim in hetzelfde jaar naderde hij de oostgrens van de Republiek, een gebied dat traditioneel onder haar invloed stond.

Tevens liet de Pruisische koning aanspraken gelden op Gulik, Berg en Ravestein. Deze gebieden waren met het verdrag van Xanten in 1614 aan de keurvorst van de Palts-Neuburg gekomen. De

¹ Het was echter niet zo dat alle handelsactiviteiten stopten. In de periode 1730-1745 werd er handel gedreven op Bengalen onder leiding van de Oostendenaar François de Schonamille. Verder verzorgden de Zuid-Nederlanders commissieladingen voor Zweedse, Deense en Portugese schepen, die via de Keizerlijken van vrijhandel konden genieten in Bengalen. Enkele personeelsleden van de VOC investeerden in deze privé handel. Zie Parmentier, *De holle compagnie*, 8.

² De tariefregeling betrof een stelsel van inkomende en uitgaande rechten.

³ Het huidige paleis Noordeinde.

⁴ Peele, *Een uitzonderlijke erfgenaam*, 169; Bruggeman, *Nassau*, 285 e.v.

⁵ Schutte, *Oranje*, 15.

keurvorst van Brandenburg had toen Kleef-Mark en Ravensberg gekregen.⁶ Met Gulik, Berg en Ravestein in bezit dreigde de Pruisische koning de controle te krijgen over de Beneden-Rijn en de Maas.⁷ Een onwenselijke situatie dreigde er voor de Republiek. Haar politiek was er op gericht om aan haar grenzen een buffergebied van zwakke staten te hebben, die in stand gehouden werden door onder andere militaire steun.⁸ Er lagen veelal kleine Staatse garnizoenen in Oost-Friesland, Munster, Gulik, Kleef, Berg en Mark, Lingen en Meurs. De unificatiepolitiek in Pruisen gooide roet in het buitenlands-politieke eten van de Republiek.⁹ De toenemende machtsconcentratie in Pruisen aan de oostgrens wekte in brede kring grote ongerustheid.¹⁰

Naast zijn claims op Gulik en Berg bemoeide de Pruisische koning zich ook nog eens met de opvolging in Oost-Friesland. Voorts waren er grensschendingen gepleegd in het kader van het beruchte Pruisische rekruteringsysteem voor de Potsdammer garde of het leger in het algemeen. Het ging hierbij vaak om gewelddadige werving, veelal om ontvoeringen, of het aanzetten tot desertie door illegaal opererende ronselaars.¹¹ Door deze verschillende kwesties in dezelfde periode aan de oostgrens van de Republiek werd Van der Heim gedwongen op meerdere schaakborden tegelijk te spelen, met Pruisen als tegenstander. Frederik Willem I overleed op 31 mei 1740 en er werd van uit de Republiek met belangstelling gekeken naar zijn opvolger Frederik II.

In dat jaar, 20 oktober om precies te zijn, overleed ook keizer Karel VI van Oostenrijk. De garanties die hij voor zijn dochter, Maria Theresia, met betrekking tot de opvolging had geprobeerd te verkrijgen door Engeland, Frankrijk, Pruisen en de Republiek ertoe te bewegen de Pragmatieke Sanctie te onderschrijven, bleken weinig waard. Met het binnenvallen in december door Pruisen van Silezië, dat behoorde tot de Oostenrijkse erflanden, was de Oostenrijkse Successieoorlog een feit. Een oorlog waar de Republiek liever buiten wilde blijven. De discussie laaide op of men in deze oorlog neutraal moest blijven of dat men de aangegane verplichtingen diende na te komen. Deelname aan de oorlog zou gevolgen hebben voor de staat van 's lands financiën. Het leger zou immers vergroot moeten worden en daarmee hing samen het aanstellen van nieuwe generaals. Dat betekende dat men zich ook moest buigen over de vraag of men Willem IV een generaalsfunctie zou aanbieden. Een functie waar de Friese stadhouder op grond van zijn afkomst recht op meende te hebben.

5.2 Het netwerk rond Van der Heim

Als nieuweling in de politieke arena had Van der Heim mensen om zich heen nodig die hem – zeker in die eerste tijd met raad en daad terzijde konden staan. Een belangrijke steun was de president van de Hollandse Ridderschap, graaf Johan Hendrik van Wassenauer Obdam. Van Wassenauer, die het raadpensionarijschap na de dood van Van Slingelandt waarnam, had zich ingezet voor Van der Heims kandidatuur en werd één van diens vertrouwelingen.¹²

⁶ Beide vorsten bleven aanspraak maken op de volledige erfenis en voerden ook de wapens en titels van alle gebieden. Zie Groten e.a. (eds.), *Die Jülich-Klevische Erbstreit 1609. Seine Voraussetzungen und Folgen*.

⁷ De Jongste, 'Beeldvorming', 500.

⁸ Smit, *Buitenlandse politiek*, 12.

⁹ Smit, *Buitenlandse politiek*, 213.

¹⁰ De Jongste, 'Beeldvorming', 500.

¹¹ De Jongste, 'Beeldvorming', 500.

¹² Brokken (ed.), *Heren van Stand*, 172.

De nieuwe raadpensionaris kon ook rekenen op de steun van de griffier François Fagel, een zwager van Van Slingelandt. Deze bekleedde de positie van eerste griffier vanaf 1690 en was net als Van der Heim persoonlijk bevriend geweest met Van Slingelandt. Fagel had de buitenlandse correspondentie van Van Slingelandt overgenomen, wanneer deze door de jicht gedwongen het bed moest houden.¹³ Door zijn lange staat van dienst en kennis van de buitenlandse politiek zal hij zeker een vraagbaak voor Van der Heim zijn geweest. Hij was bovendien loyaal, werd geroemd door vriend en vijand om zijn inzicht. Hij was bescheiden met het naar voren brengen van zijn opvattingen, maar stellig in zijn overtuigingen. Hij was een gentleman, wars van intriges.¹⁴ Een ideale man voor Van der Heim om van te leren. Als thesaurier-generaal werd de secretaris van de Raad van State, Nicolaas ten Hove, benoemd. Deze was gehuwd met Maria Françoise Fagel, een dochter van Cornelis Gerrit Fagel en nicht van de griffier. Adriaan van der Hoop volgde Ten Hove op als secretaris van de Raad van State. Van der Hoop, die zijn loopbaan was begonnen als advocaat bij het Hof van Holland, werkte voordat hij secretaris werd als commies op het kantoor van raadpensionaris Van Slingelandt.¹⁵ De groep rond de overleden raadpensionaris Van Slingelandt bleef aan de macht. Ten Hove overleed al in 1738. Het overlijden van zijn jeugdvriend greep Anthonie erg aan. Van der Heim gaf hoog op over zijn kwaliteiten¹⁶ ‘UWEG sal reets hebben vernomen door de voorige brieven het afsterven van den Heer Thesaurier Generaal Ten Hove dat ik een groot verlies agte, aangesien de deugt en uitmunten-de bekwaamheden van dien Heer, welken ik buiten dat regretteere wegens onse kennis van de jeugd af, en vertrouwde vriendschap met welke [hij] mij vereerde’.¹⁷

Anthonie onderhield gedurende zijn gehele raadpensionarisschap nauw contact met de pensionaris van Amsterdam, Jacob de la Bassecour. Hun brieven waren in het begin voor een groot gedeelte gewijd aan kwesties zoals Gulik en Berg en naderhand de Oostenrijkse Successieoorlog, maar lieten ook ruimte voor persoonlijke zaken. Er werd bijna dagelijks gecorrespondeerd. Van andere belangrijke pensionarissen, zoals Gilles (Haarlem), Van Neck (Rotterdam) en Bisdom (Delft) is veel minder materiaal in het archief te vinden. De correspondentie met hen is ook niet zo frequent als met De la Bassecour. Het is overigens opmerkelijk dat we in de registers van uitgaande brieven in Van der Heims archief geen afschriften aantreffen van brieven aan De la Bassecour. De brieven en kopieën daarvan bevinden zich in het archief van de familie Fagel en beginnen in het jaar 1741.¹⁸ Wat de raadpensionaris aan De la Bassecour in de jaren 1737–1741 schreef moeten we afleiden uit de brieven van de laatste.

¹³ Aalbers, *Republiek*, 208–209.

¹⁴ Heringa, *Fagel*, 54–56.

¹⁵ Habermehl, *Joan Cornelis van der Hoop*, 21.

¹⁶ Van der Heim was niet de enige die hoog op gaf over Ten Hove. Ook Van Goslinga en de Franse ambassadeur De Fénelon lieten zich op dezelfde manier uit over de jonge thesaurier-generaal.

¹⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Registers van uitgaande brieven 1738, Van der Heim aan Hendrik Hop, 4 februari 1738. Ook Willem Bentinck rekende Ten Hove tot zijn vrienden. Na het overlijden van Ten Hove schreef Bentinck aan zijn moeder: ‘We were upon foot of friendship and familiarity together, which was very agreable and useful’. Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, deel I, 6, Willem Bentinck aan de gravin van Portland 4 februari 1738.

¹⁸ In Coll. Fagel zitten originele brieven van Van der Heim en afschriften van brieven. In 673 bevinden zich kopieën van brieven van Van der Heim aan De laBassecour over de periode 23 dec 1741–16 feb 1745; 2068 bevat originelen over de periode 15 jul 1741–23 dec 1741, 5285 afschriften over de periode 23 dec 1741–16 nov 1742; 679 originelen 5 mrt 1745–12 jul 1746; 680 afschriften over de periode 5 mrt 1745–12 jul 1746; 2072 originelen over de periode 20 mrt 1742–16 nov 1742.

Jacob de la Bassecour

De la Bassecour had door zijn lange staat van dienst veel ervaring. De in 1664 geboren zoon van de Waalse predikant Nicolaas de la Bassecour werd op 5 juli 1704 benoemd tot pensionaris van Amsterdam. In deze hoedanigheid bezocht hij bijna onafgebroken de vergaderingen van de Staten van Holland. Als tweede pensionaris naast Willem Buys voerde hij tot 1726 de omvangrijke correspondentie van de gedeputeerden ter dagvaart met de burgmeesters. In 1725 werd hij door de Staten-Generaal met twee leden naar Zeeland afgevaardigd om het gewest tot instemming te bewegen met het nieuwe concept-plakkaat op de convoeien en licenten.¹⁹ Naast politiek was hij ook financieel deskundig. In 1727 werd hij met raadpensionaris Van Hoornbeeck, Van den Boetzelaer uit de Ridderschap, pensionaris Visscher van Haarlem, Marcus, de pensionaris van Leiden en het Alkmaarse vroedschaplid Simon Schagen benoemd in een commissie tot redres der financiën van Holland.²⁰ Van der Heim was op dat moment de thesaurier-generaal. Wellicht dat de twee heren elkaar toen goed hebben leren kennen. Zoals al bleek was De la Bassecour nauw betrokken bij de benoeming van Van der Heim.

Tussen de beide mannen was er een wederzijds respect en bestond er een vriendschappelijke verhouding. De brieven, die ze aan elkaar schreven, behandelden hoofdzakelijk onderwerpen betreffende de binnen- en buitenlandse politiek, maar De la Bassecour vertelde ook over een wond aan zijn been, die er de oorzaak van was dat hij slecht kon reizen. Hij hield Van der Heim, in zijn typische zeventiende-eeuwse handschrift, op de hoogte van het genezingsproces.²¹ Van der Heim maakte zich in 1741 druk over de kosten van een reis die De la Bassecour had gemaakt en die niet vergoed waren door haar Hoog Mogenden.²² Door deze intensieve correspondentie wist Van der Heim hoe er over bepaalde zaken werd gedacht in de Amsterdamse burgemeesterskamer. Omgekeerd waren de Amsterdammers op de hoogte van datgene waarmee de raadpensionaris bezig was; daarop probeerden zij uiteraard invloed uit te oefenen. Van der Heim profiteerde van de expertise van de ervaren De la Bassecour, maar het is mijns inziens te kort door de bocht om hieraan de conclusie te verbinden dat hij daardoor een werktuig was van de grote stad. Voor de beginperiode lijkt het mij juist van wijsheid getuigen dat hij luisterde naar ervaren mensen.

Het 'conclave'

In de eerste decennien van de Republiek beheerste de machtige landsadvocaat Van Oldenbarnevelt het politieke toneel. Maar hij was geen alleenheerser. Van Oldenbarnevelt verzamelde belangrijke

¹⁹ BMHG, deel XXX, 178; Elias, *Vroedschap*, deel II, 771.

²⁰ Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel VIII, Bijvoegsels, 117-118. 'Het heeft in de achttiende eeuw niet ontbroken aan pogingen om iets aan de deplorabele staat van de financiën te doen. Er zijn door de Hollandse Staten een drietal onderzoeken ingesteld resulterend in de rapporten van 1720, 1727 en 1750. Met de hierin vervatte talloze adviezen tot redres is weinig gedaan. Het bleek niet mogelijk eensgezindheid te bereiken voor een in eigen vlees snijdende institutionele hervorming van het staatsbestel van de Republiek.' Dormans, *Het tekort*, 85.

²¹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 1 mei 1737. De Amsterdamse pensionaris had een wond aan zijn been, waardoor hij niet zo mobiel was: NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 7 juni 1737.

²² NL-HaNA, Coll. Fagel, 2068, Van der Heim aan Jacob de la Bassecour, 15 juli 1741. " ... over de kosten van UWEG reisje, en dat ik gaerne wil sonderen of er kans sal weesen om die saake aftedoen, en tragten die tot een goed eindje te helpen brengen: immers kan UWEG verseekert zijn dat het aan mij niet sal haaperen; maar er zijn wonderlijke humeuren, en de saak diende met gemeene bewilliging door te gaan.'

personen om zich heen om steun voor zijn opvattingen te krijgen. Hij onderhield nauwe betrekkingen met de pensionarissen Johan de Haen (Haarlem), Rombout Hogerbeets (Leiden) en Hugo de Groot (Rotterdam). Hogerbeets was voor zijn benoeming tot pensionaris van Leiden in 1617 raadsheer in de Hoge Raad en een steunpilaar van de landsadvocaat.²³ Ook Fredrik Hendrik liet zich adviseren door een groep vertrouwelingen. De stadhouder had in Holland te maken met verschillende facties. Hij verbond zich niet, zoals zijn broer Maurits had gedaan, aan één van de facties, maar nam een tussenpositie in. Om zich heen verzamelde hij een groep vertrouwelingen uit de Staten-Generaal en de Staten van Holland. De samenstelling van die groep kon overigens wisselen. Daarnaast steunde hij op functionarissen uit zijn eigen, persoonlijke kring. Hiertoe behoorden Constantijn Huygens, de persoonlijk secretaris van de prins, diens zwager David le Leu de Wilhelm, maar ook Johan Polyander van der Kerckhoven, heer van Heenvliet en topdiplomaat François Aerssen, heer van Sommelsdijk.²⁴ Guido de Bruin heeft in zijn dissertatie *Geheimhouding en verraad* aandacht besteed aan formele en niet formele overlegstructuren. Hij kwam tot de conclusie dat een beleidscentrum – zoals hij dat noemde – als het ‘conclave’ hoorde in de manier van politiek bedrijven in de zeventiende en achttiende eeuw. De Witt maakte er een vaste gewoonte van belangrijke staatszaken vooraf in kleine kring te bespreken. In 1654 bleven de gesprekken over de door Cromwell gewenste Akte van Seclusie in eerste instantie beperkt tot een kleine groep regenten. Tot die groep behoorden Van Wassenae Obdam uit de Ridderschap, enkele regenten uit Dordrecht, Cornelis Bicker uit Amsterdam, Nicolaas Stellingwerff uit Medemblik en secretaris van de Staten Herbert van Beaumont.²⁵

Het informele overleg nam tijdens Willem III een steeds belangrijker plaats in. De stadhouder liet de officiële autoriteiten links liggen, stelde hen achteraf op de hoogte en regeerde met een kleine groep intimi.²⁶ Heinsius ging na de dood van Willem III en bij het uitbreken van de Spaanse Successieoorlog op dezelfde voet voort. Maar het verschil met de periode van Willem III was dat de verhoudingen binnen de kerngroep anders kwamen te liggen. De rol van Amsterdam werd weer belangrijker, net als ten tijde van De Witt. Heinsius had direct na de dood van de koning-stadhouder de steun van de stad gezocht. De raadpensionaris deed geen stap zonder het advies van Amsterdam te hebben ingewonnen, aldus Stork-Penning; zij vond ‘de volgzzaamheid van Heinsius treffend’.²⁷ Van deze kerngroep maakten naast Amsterdam, dat vaak vertegenwoordigd werd door de pensionaris Willem Buys deel uit, Jacob van Wassenae Duivenvoorde namens de Ridderschap, de pensionarissen Bruno van der Dussen (Gouda) en Isaäk van Hoornbeek (Rotterdam) en de generaliteitsambtenaren François Fagel (griffier van de Staten-Generaal), Simon van Slingelandt (secretaris van de Raad van State) en de thesaurier-generaal Jacob Hop.²⁸ Deze kerngroep werd door Franse agenten het ‘conseil secret’ genoemd. Binnen deze groep behoorden Bruno van der Dussen en Jacob van Wassenae Duivenvoorde tot de vertrouwelingen van Heinsius.²⁹ Met het einde van de Spaanse Successieoorlog verloor de kerngroep langzamerhand de greep op de besluitvorming. De noodzaak was ook verdwenen.³⁰

²³ Groenveld, *Evidente factiën*, 15.

²⁴ Groenveld, *Evidente factiën*, 35; Groenveld, ‘Wegen van en naar Frederik Hendrik. Een prins en zijn verbindingen met de samenleving’, *Jaarboek Oranje-Nassau* 2010, 33–53.

²⁵ De Bruin, *Geheimhouding*, 335.

²⁶ Troost, Willem III, 105–108; De Bruin, *Geheimhouding*, 341 e.v.; Groenveld, ‘William III as Stadtholder: Prince or Minister?’, 17–37.

²⁷ Stork-Penning, *Grote Werk*, 109.

²⁸ De Bruin, *Geheimhouding*, 352.

²⁹ Veenendaal jr., ‘Who is in charge here’, 14.

³⁰ De Bruin, *Geheimhouding*, 352–353.

Onder de dreiging van oorlog tijdens het raadpensionarisschap van Van der Heim nam de urgentie van een effectieve kerngroep weer toe. Dit vooroverleg kreeg de informele naam 'conclave'.³¹ De Bruin trekt de parallel met het gelijksoortige beleidscentrum tijdens de Spaanse Successieoorlog.³² Jorissen bestempelde het 'conclave' als het eigenlijke regerende college.³³ Deze opmerking wekt de suggestie dat andere colleges buitenspel stonden. Hij spreekt echter pas over 'conclave' vanaf maart 1746. Historici als Geyl, De Bruin en Porta nemen het van Jorissen over. Van Nimwegen noemt het overleg van 2 maart 1742 gehouden ten huize van Van der Heim over de generaalsbenoeming van Willem IV al een vergadering van het 'conclave'. Van Wassenauer Obdam, Anthony Repelaer, burgemeester van Dordt, Amsterdamse burgemeesters Dirk Trip en Jan van de Poll en de pensionarissen van Dordrecht, Amsterdam, Haarlem, Rotterdam, en Delft respectievelijk: François Teresteyn van Halewijn, Jacob de la Bassecour, Jacob Gilles, Lambert van Neck en Jacob Bisdom waren de leden van dit 'conclave'.³⁴ Qua samenstelling leek dit informele vooroverleg sterk op zijn voorganger tijdens de Spaanse Successieoorlog.

De opvolger van Van der Heim, Jacob Gilles, had een 'Raad van Tien' om zich heen. Hij werd er door Bentinck van beschuldigd dat hij met die raad 'de heele leiding aan zich wilde houden'. Bentinck was overigens wel een voorstander van meer centralisatie, maar dan onder leiding van de stadhouder met een rol voor hemzelf.³⁵ Het 'conclave' paste in de manier van politiek bedrijven ten tijde van de Republiek. Het was verre van uitzonderlijk.

5.3 Van der Heim aan het werk

Op 4 april woonde 1737 Van der Heim zijn eerste Statenvergadering bij als raadpensionaris van Holland. Er zouden er nog vele volgen. We hebben gezien dat hij de zwaarte van het ambt niet onderschatte. Hij had dit al bij zijn benoeming aangestipt. Hoe ging Van der Heim te werk in zijn nieuwe baan in het centrum van de macht? Hij was immers één van de belangrijkste beleidsmakers van de Republiek geworden. Wilde hij zoveel mogelijk in eigen hand houden of hield hij alleen de grote lijn in de gaten? Verzorgde hij zelf bijvoorbeeld zijn correspondentie of liet hij dat aan een klerk over? Legde hij zelf vast wat er in de vergadering van de Staten aan de orde kwam; met andere woorden maakte hij notulen?

Vanaf de eerste dag hield hij bij wat er werd besproken in de vergadering van de Staten van Holland. Voor zichzelf legde hij een notulenboek aan. Hij schreef kort op wat er aan de orde kwam.³⁶

³¹ Van der Bijl, 'Helvetius', 165 n.1: Dit college moet niet verward worden met de besognes, die een officiële status hadden. Reeds in de zeventiende eeuw werd bijvoorbeeld door Johan de Witt geregeld vooroverleg gepleegd met enkele vooraanstaande regenten. In de achttiende eeuw wordt een dergelijk college voor officieus overleg 'conclave' genoemd; Jorissen schrijft over het ontstaan van het 'conclave': 'Zoo vormde zich, als vanzelf, een 'conjuratie of conclave', gelijk de leden hetzelfde noemden, dat bijeen kwam als er iets bijzonders was; in wier midden hij, de raadpensionaris, mededeeling deed van de onderhandelingen te Parijs en Londen, en besprak, welke maatregelen genomen moesten worden'. Jorissen, *Historische Studiën*. 188. Helaas geeft hij geen bronvermelding; Porta plaatst het 'conclave' eveneens in de historisch gegroeide informele overlegstructuur. Porta, *Corver*, 186.

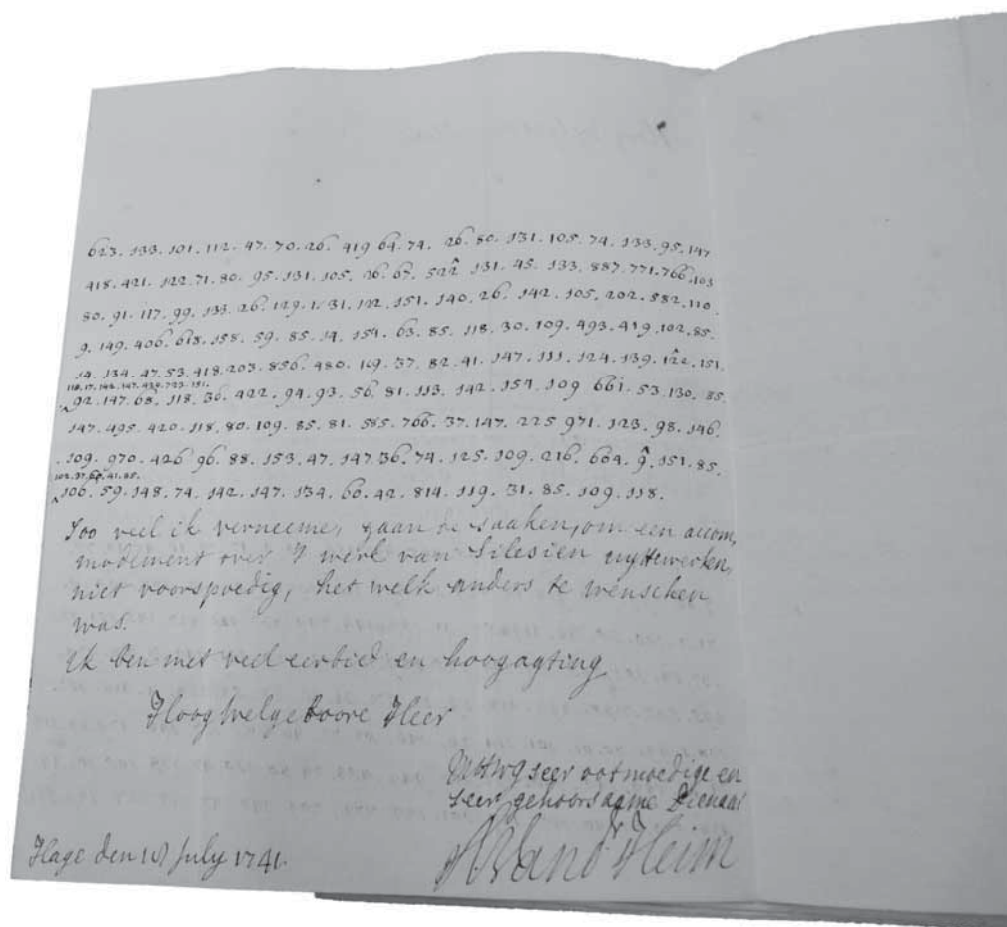
³² De Bruin, *Geheimhouding*, 353.

³³ Jorissen, *Historische Studiën*, 188; Geyl, *Willem IV*, 161.

³⁴ Van Nimwegen, *De Republiek*, 157.

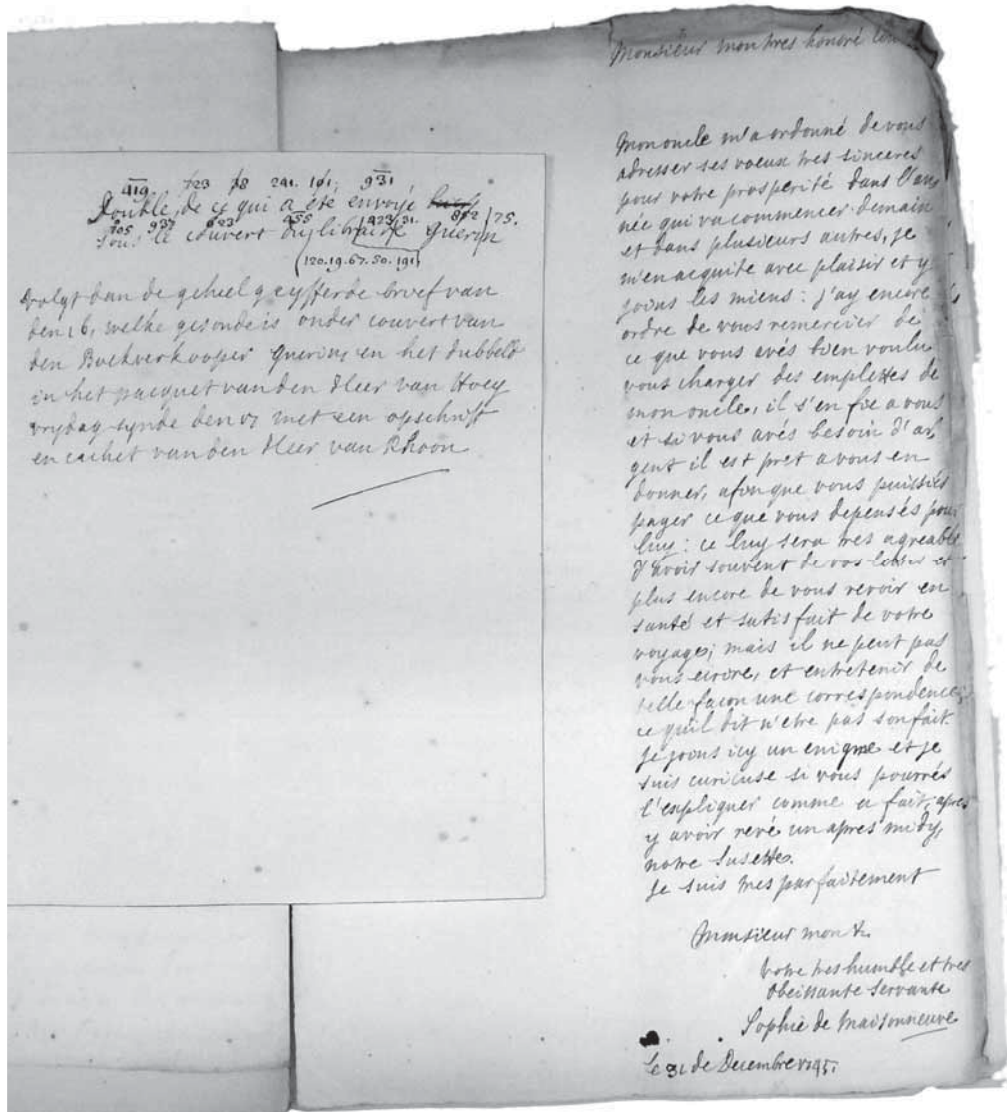
³⁵ Van Huffel, Bentinck, 209-210.

³⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 446, Notulen St.v.Holl. vanaf 4 april 1737.

Afb. 15 Brief van Van der Heim deels in geheimschrift aan de gezant in Berlijn Reinhard van Reede van Ginkel (Het Utrechts Archief, Archief Huis Amerongen, 3485, Van der Heim aan Van Reede, 18 juli 1741).

Hij deelde de pagina in tweeën door in het midden een verticale streep te trekken. Aan de linkerkant schreef hij in telegramstijl het onderwerp en achter de streep noteerde hij kort het resultaat van de deliberatie. Zijn aantekeningen begonnen bescheiden. Eén regel per onderwerp, maar al snel vulden de bladzijden zich met meer tekst en waren er dus meer regels nodig voor één onderwerp. Er kwam ook meer aan de orde, lijkt het wel. Naarmate de tijd vorderde bevatten de notulen steeds meer informatie. Van der Heim werd in zijn aantekeningen langer van stof. De notulen waren duidelijk voor eigen gebruik. Het wemelde van de doorhalingen. Hij noteerde gegevens van elk onderwerp dat in de Staten van Holland aan de orde kwam, leert een steekproef. Hij wijdde aan elk onderwerp één hooguit een paar zinnen. De notulen moeten mijns inziens meer gezien worden als korte aantekeningen, zo men wil geheugensteuntjes, waardoor hij snel kon zien welke onderwerpen aan bod waren geweest. Zo belandde een veelkleurig palet aan onderwerpen in zijn notulenboek, of het nu ging om de benoeming van een predikant, een rekest van kooplieden over belemmering van de

Afb. 16 Geheimschriftsleutel voor de briefwisseling met Thomas Isaac de Larrey (Nationaal Archief Den Haag, Archief Van der Heim, 748, Briefwisseling van De Larrey met Van der Heim, 1745-1746).

vaart op de Maas, een deliberatie over een antwoord van de Republiek aan Pruisen of over de financiën. Opvallend is dat het jaar 1740 – geen onbelangrijk jaar – ontbreekt.³⁷ Hij heeft meer dan een jaar geen gebruik gemaakt van het boek. Donderdag 2 juli 1739 was de laatste dag waarop hij notulen maakte in 1739, in het boek althans, want slaat men de bladzijde om, dan begint de versozijde

³⁷ Van der Heim is in 1740 wegens ziekte vervangen door de pensionaris van Dordrecht Teresteijn van Halewijn. Deze vervanging werd geregeld in een resolutie van de Staten van Holland van 26 juli 1740. Het lijkt niet erg aannemelijk dat zijn ziekte de oorzaak is van het ontbreken van notulen over het gehele jaar. Zie Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, deel XIX, Bijvoegsels, 6.

met 11 januari 1741. Het is gissen waarom er anderhalf jaar geen notulen aanwezig zijn. Op 28 juli 1741 maakte Van der Heim de laatste notulen op deze manier. Het is echter niet zo dat hij geen notities meer maakte. Hij gebruikte alleen geen notulenboek meer. De tweede serie notulen³⁸ over de periode 1744-1745 is losbladig, heel fragmentarisch, niet zo gestructureerd als de eerste serie. In dit dossier komen we meer historische overzichten tegen van zijn hand, een lijst van bijlagen, de stemming over een rapport van 22 maart 1742, de eerste schetsen van het Plan voor de vrede van Europa uit 1744, een lijst met gesneuvelden van de slag bij Dettingen. Het lijkt alsof dit naderhand bij elkaar is gevoegd. Van belangrijke zaken legde hij dossiers aan. Hij verdiepte zich dan in de historie van het onderwerp, zocht retroacta in de vorm van oudere – vaak gedrukte – resoluties erbij en indien aanwezig ook de stemming van ridders en steden zoals die had plaats gehad in de Statenvergadering. Zo duikelde hij, bij de voorbereiding van de invoering van de *Personeele Quotisatie*, een resolutie met de stemming uit 1730 op.³⁹ Veelal noteerde hij ook de argumentatie van de stad bij de uitgebrachte stem. Bij sommige ‘lastige’ onderwerpen, zoals de invoering van een personele quotisatie, waren meerdere vergaderingen nodig. In zo’n dossier is dan ook goed te volgen hoe leden van gedachten veranderden of juist niet.

Van der Heim had ook de gewoonte zijn eigen brieven te schrijven. Dit is bijvoorbeeld mooi te zien in zijn brieven aan gezanten als Van Reede en vertrouwelingen als De la Bassecour.⁴⁰ Afschriften van zijn brieven werden door klerken in registers bijgeschreven. Van die registers is het eerste jaar (1737) niet bewaard gebleven. Daarnaast zijn niet alle uitgaande brieven in afschrift in de brievenboeken terechtgekomen. We missen zoals al eerder vermeld de uitgaande correspondentie met De la Bassecour bijvoorbeeld.

De binnenkomende brieven archiveerde hij zelf. Met afschriften in de brievenboeken had hij de hele correspondentie bij de hand. Het was in de Republiek lastig om zaken binnenskamers te houden. Dat was niet anders in de tijd van Van der Heim. Dit had vooral te maken met het feit dat zoveel regenten deelnamen aan het bestuur en gemakkelijk toegang hadden tot archivalia, al moest daar bij de griffier of een secretaris, die het archief beheerde, wel om toestemming worden gevraagd. Van der Heim opereerde voorzichtig. Wanneer hij vermoedde dat zijn brieven wel eens door mensen gelezen konden worden voor wier ogen ze niet bestemd waren, nam hij maatregelen. Door de gespannen situatie met Pruisen bijvoorbeeld was het soms raadzaam zorgvuldig te werk te gaan. De gezant in Berlijn, Van Reede, ontving dan ook wel eens gecodeerde brieven. Cijfers in plaats van letters.⁴¹ In de archieven van Van Reede en Van der Heim hebben wij echter geen sleutels aangetroffen bij de correspondentie van Van der Heim. In de correspondentie met de speciale gezant De Larrey wel! Thomas Isaac de Larrey (1703-1795) was in 1745-1746 in Frankrijk en voerde daar onderhandelingen. In zijn correspondentie is een geheimschriftsleutel gevonden.⁴² In de brievenboeken met af-

38 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 452, Aantekeningen Van der Heim o.a. notulen St.v.Holl., 1744-1745.

39 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 387, Aantekeningen Van der Heim e.a., inzake financiële aangelegenheden 1736-1745.

40 HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484 en 3485, Brieven Van der Heim. Een gedeelte van de brieven aan De la Bassecour zit in het Fagel archief Coll. Fagel, 679, 2068 en 2072. Het zijn overigens de enige overgebleven originele brieven aan De la Bassecour, die zijn aangetroffen.

41 Voorbeelden van brieven waarin van Van der Heim midden in de brief overgaat op cijfercodes zijn brieven van 20 juni 1741, 18 juli 1741 en 26 december 1741; zie HUA, Huis Amerongen, 3485, Van der Heim aan Van Reede, respectievelijke data. Over het gebruik van geheimschriftsleutels Groenveld, “Chiffre pour la communication avec mr. Jermijn, de l’année 1647”. Geheimschriftsleutels als bron voor netwerkreconstructies rond prins Willem II, 55-78.

42 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 748, Briefwisseling van De Larrey met Van der Heim, 1745-1746.

schriften staat voor de gecodeerde gedeeltes van een brief het woordje 'cijffer' met een accolade, die het exacte gedeelte aangeeft.

Anthonie van der Heim nam het ambt van raadpensionaris zeer serieus. Zijn manier van werken was gedegen. Hij had de neiging om veel vast te leggen. Het aanleggen van dossiers over bepaalde onderwerpen bleef hij zijn gehele carrière doen. De periode waarin hij notulen schreef valt grofweg samen met zijn eerste termijn. Daarna werd er nog fragmentarisch genotuleerd. In ieder geval niet meer bij elkaar gehouden in één notulenboek.

5.4 Kwesties met Pruisen

Gulik en Berg

De kwestie van de opvolging in de hertogdommen Gulik en Berg werd actueel toen bleek dat de keurvorst van de Palts, Karel III Filips (1661-1742), uit het huis Palts-Neuburg, geen wettelijke erfenamen zou hebben. De keurvorst zelf schoof zijn neefje, de zevenjarige Karel Filips Theodoor, de hertog van Palts-Sulzbach, naar voren als rechthebbende op de hertogdommen. Er waren echter ook andere vorsten, die meenden aanspraak te kunnen maken op Gulik en Berg. Op basis van afstamming dachten ook de Pruisische koning en de keurvorst van Saksen recht te hebben op de beide hertogelijke titels; de Pruisische koning, omdat zijn overgrootmoeder, Anna, de nicht was van Joan Willem, de in 1609 overleden hertog van de Palts, Gulik, Kleef en Berg en de keurvorst van Saksen, die een afstammeling was van de dochter van Jan III (1490-1539), hertog van Kleef en Maria (1491-1543), de erfdochter van Willem, hertog van Gulik en Berg. Zijn rechten werden ontleend aan een brief uit 1483 van keizer Frederik III waarin Maria als erfdochter was erkend.

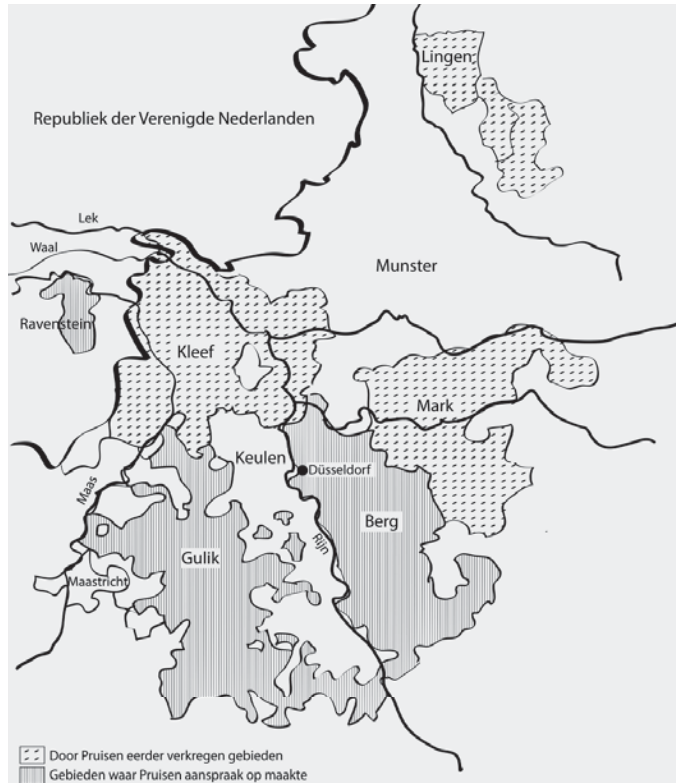
Karel III Filips zocht bondgenoten en vond die in de keurvorsten van Beieren en Keulen.⁴³ Door een geheim verdrag hadden de keurvorsten zich verbonden aan de kandidatuur van de jonge Karel Filips Theodoor. Belangrijker was dat ook Frankrijk en de keizer het verdrag en dus ook de kandidatuur ondersteunden. In de lente van 1736 kregen de keizerlijke gezant Uhlefeld en de Franse gezant De Fénelon opdracht om ook de Republiek voor het verdrag te winnen. De Staten-Generaal antwoordden dat zij alles in het werk zouden stellen het geschil bij verdrag te vereffenen. De Pruisische koning was in het geheel niet tevreden met deze opstelling en liet dat bij monde van zijn gezant Abraham George Luisius⁴⁴ de Staten-Generaal weten. Pruisen had vervolgens voorstellen gedaan tot opdeling van de erfenis. Zo stelde de koning voor, Gulik aan de hertog van Sulzbach te laten als de Pruisische koning Berg, Ravestein⁴⁵ en Wijnendaal zou mogen bezitten. Voor deze poging tot gebiedsuitbreiding hadden de Staten-Generaal zich ongevoelig getoond. Ook de keurvorst van de Palts ging niet op de voorstellen in, omdat een nauwkeurig onderzoek van de bewijzen, die Pruisen had aangedragen, geen gronden had opgeleverd waarop de Pruisische koning recht zou kunnen doen

⁴³ Op zich niet zo vreemd, want zowel Sulzbach als de keurvorsten van Beieren en Keulen waren telgen uit het huis Wittelsbach en waren allen rooms-katholiek.

⁴⁴ Luisius was een Nederlands jurist in Pruisische dienst, die van 1733 tot en met 1739 en van 1742 tot april 1743 Pruisen in de Republiek vertegenwoordigde. Zie Schutte, *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers*, 352.

⁴⁵ De heerlijkheid Ravestein werd geheel door de Republiek omgeven en deed dienst als pand voor de schuldeisers, die in 1703 200.000 rijksdaalders aan de keurvorst hadden geleend. De Republiek kon er niet mee akkoord gaan als Ravestein aan Pruisen zou toevallen, Arch. St.-Gen., 4265, Secr. Res. 9 september 1728; Van Rappard, *Briefwisseling*, 269 n. 4.

Afb. 17 De situatie aan de oostgrens van de Republiek tijdens Gulik-Bergse kwestie (kaart J.E. Dral).

gelden op Gulik en Berg. En zo bleef de impasse bestaan. Daarmee ook de dreiging dat Pruisen wel eens militair kon ingrijpen. Dat had het al eerder, in 1702, gedaan in Meurs en Lingen. De daar gestationeerde Staatse troepen moesten deze plaatsen toen verlaten. Een zelfde scenario dreigde nu in Gulik en Berg,⁴⁶ juist toen Van der Heim aantrad als raadpensionaris. Een Pruisische machtsconcentratie leek te ontstaan aan de oostgrens en werd met ongerustheid gade geslagen.

De ongerustheid in het nabij gelegen Gelderland vereiste dat er iets moest gebeuren. Om de gemeederen in dat gewest tot bedaren te brengen stelde De la Bassecour een besogne voor.⁴⁷ Van der Heim zag voor de Republiek de rol van bemiddelaar. Daar was zijn politiek dus op gericht.

De Republiek wil een bemiddelende rol spelen

Veertien dagen na zijn aantreden kreeg Van der Heim de Pruisische gezant Luiscius op visite. In het onderhoud dat hij op 18 april 1737 met hem had, kwam de verlenging van het gezantschap in Berlijn van de Nederlandse gezant Reinhard van Reede van Ginkel ter sprake. Koning Frederik Willem I zou het aangenaam vinden, wanneer Van Reede nog enige tijd aan zijn hof zou blijven. Van der Heim wist dat Van Reede eigenlijk naar huis wilde komen om privé zaken te regelen. De raadpensionaris

⁴⁶ Smit, *Buitenlandse politiek*, 213.

⁴⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 27 april 1737.

hoorde het verzoek van de gezant aan en antwoordde dat hij op de hoogte was van de wens van Van Reede. Van zijn kant verzocht hij Van Reede niet te veel haast te maken met zijn vertrek en adviseerde hem om een goed moment af te wachten waarop hij 'met satisfactie' kon vertrekken, zodat er geen verkoeling in de vriendschappelijke relatie zou optreden.⁴⁸ Hij wilde de Pruisische koning niet onnodig tegen de haren in strijken. Toch ging hij bij ervaren politici langs om na te gaan of hij Van Reede het juiste advies had gegeven. Dat bleek zo te zijn, want enige dagen later schreef hij in een korte brief met 'voornaame leeden' te hebben overlegd en dat men oordeelde – gezien de situatie – dat Van Reede zijn vertrek nog wat uit moest stellen.⁴⁹ De ideeën aan het hof over Gulik en Berg wilden nog wel eens veranderen. Dus had hij er belang bij dat de ervaren Van Reede op zijn post bleef om hem op de hoogte te houden welke wind er aan het hof waaide.⁵⁰ De raadpensionaris was trouwens benieuwd wat Van Reede daarover te zeggen had. Pruisen niet irriteren: dat was de lijn die Van der Heim volgde. Hierin werd hij gesteund door Amsterdam en ook door de leider van de Engelse regering, Robert Walpole.⁵¹

Aan het Keulse hof resideerde Barthold Douma van Burmania als Staatse gezant. Deze had ook het hof van de keurvorst van de Palts onder zijn hoede. Via hem vernam de raadpensionaris hoe de vlag er in Mannheim bij hing. Van Burmania was ingenomen met de komst van een nieuwe raadpensionaris.⁵² Hij schreef Van der Heim dat de Paltische keurvorst, Karel III Filips, hem in een kort gesprek toevertrouwde geen bemoeienis van de Republiek te willen in de kwestie Gulik en Berg. De heersende opinie aan het hof was dat de Republiek de belangen van de Palts en Sulzbach niet gunstig gezind was. Dit zou de keurvorst wel eens verder in de armen van Frankrijk kunnen drijven en de Republiek zou zodoende 'de persuasie op de KV⁵³ en sijne ministers' wel eens kunnen verliezen.⁵⁴ Met deze analyse zat Van Burmania er niet ver naast. De gezant kreeg de keurvorst niet meer te spreken, maar moest zich voor een onderhoud wenden tot mr. Blondel. Deze man van 'bequaamheit' was 'te vooren te Turin, Hanover, Madrit en in den laesten oorlog te Mannheim geemployeert'⁵⁵ geweest en was nu wederom in dienst van de keurvorst. Deze deelde Van Burmania mee dat Pruisen en de keurvorst, die al in contact stond met het Franse hof, de kwestie het liefst zonder tussenkomst van bemiddelaars wilden oplossen.⁵⁶ Mr. Blondel had er voor gezorgd dat zijn broodheer een subsidie van Frankrijk had gekregen. Dat had zijn positie aan het hof versterkt.⁵⁷ Van der Heim en de Staten van Holland zagen het gevaar aankomen dat de Republiek buitenspel zou worden gezet in een gebied – we zagen het hiervoor – waar ze traditioneel veel invloed uitoefende. Daarom wilde hij Pruisen en de Palts zo snel mogelijk aan de onderhandelingstafel zien te krijgen. Hij stelde de Engelse regering van het

⁴⁸ HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 19 april 1737. Van Reede was sedert 1730 de Nederlandse gezant in Pruisen.

⁴⁹ HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 4 mei 1737.

⁵⁰ HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 2 juli en 26 augustus 1737.

⁵¹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 29 oktober 1737.

⁵² NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Barthold Douma van Burmania aan Van der Heim, 23 april 1737. 'Het zal mij eere en vermaak zijn, hierinne eene regel van UWEG te ontfangen', schreef hij aan Van der Heim. Van Burmania had een moeizame relatie met Van Slingelandt en had het gevoel tijdens zijn laatste conversatie met hem dat zijn berichten de raadpensionaris mishagden.

⁵³ De keurvorst.

⁵⁴ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Van Burmania aan Van der Heim, 6 mei 1737.

⁵⁵ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Van Burmania aan Van der Heim, 15 mei 1737.

⁵⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Van Burmania aan Van der Heim, 9 mei 1737.

⁵⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 49, Van Burmania aan Van der Heim, 15 mei 1737.

Nederlandse voornemen op de hoogte door middel van de Staatse gezant in Londen, Hendrik Hop.⁵⁸ Via verschillende kanalen was intussen duidelijk geworden dat de keizer de kandidatuur van de hertog van Sulzbach op Gulik en Berg zou ondersteunen in ruil voor de steun van de keurvorst aan de Pragmaticke Sanctie.⁵⁹ Over deze afspraak waren de hoven van Beieren en Keulen niet erg te spreken. Dat vernam Hop op 9 mei van de Engelse minister van buitenlandse zaken, Lord Harrington.⁶⁰

Frankrijk en de keizer wilden eigenlijk dat de Republiek en Engeland zich zouden aansluiten bij het verdrag dat de keurvorst steunde, maar daar voelden de beide Zeemogendheden weinig voor. Ze zagen uitsluitend een bemiddelende rol voor zich weggelegd.⁶¹ Engeland volgde dezelfde politieke lijn als de Republiek, stelde Van der Heim tevreden vast. De keizer en Frankrijk waren niet blij met deze opstelling, maar de Staatse ambassadeur in Frankrijk, Van Hoey, verzekerde Van der Heim dat de vriendschap van de Franse eerste minister, kardinaal Fleury, oprecht was en hij geenszins over de staat wilde heersen.⁶²

Van der Heim schreef op 21 mei aan Hop dat hij de ruziënde partijen aan tafel wilde krijgen. Amsterdam stelde bij monde van De la Bassecour in een brief aan Van der Heim op 29 oktober voor om, in samenwerking met Engeland, de keizer, Frankrijk, de Pruisische koningen de keurvorst van de Palts, ten spoedigsten te inviteren tot eene vriendelijke conferentie in den Haag.⁶³ De Republiek deed vervolgens de betrokken partijen dit voorstel. Het behoeft wat overreding voordat de keizer en Frankrijk daarmee akkoord gingen. De Pruisische koningen de keurvorst van de Palts zouden op initiatief van De Republiek en Engeland in Den Haag bij elkaar komen om te zoeken naar een oplossing voor de successie in Gulik en Berg. Deze conferentie kon enkel doorgang vinden wanneer er aan bepaalde voorwaarden werd voldaan. Zo zou de Pruisische koning geen (militaire) actie ondernemen, wanneer de keurvorst onverhoopt zou komen te overlijden. Er zou dan ook niets veranderen hetzij burgerlijk hetzij militair in de landen waarover het geschil ging.

De keurvorst ging meteen op het voorstel in, want onder deze voorwaarden zou de hertog van Sulzbach de landen houden waarover het geschil ging en die hij nu regeerde. De Pruisische koning ging uiteraard niet akkoord en stelde in juli onder andere voor dat de landen zouden worden bezet door neutrale troepen.⁶⁴ De onderhandelingen konden dus nog niet beginnen. Voordat Luisius het Pruisische voorstel aan de Staten-Generaal voorlegde werd het eerst aan de Franse koning aangeboden conform instructie van Frederik Willem I. Hij stelde voor de 'negotiatie over een accomodement (schikking) te beginnen daar toe een tijd vast te stellen van één of twee jaren, en den heer Cheurvorst ondertusschen stervende voor 't treffen van een accommodement den termijn alsdan nog prolongeren voor een jaar en gedurende 't selven Gulik en Dusseldorp ende andere houbare plaatsen, so er nog eenige zijn te besetten met Switsers half Protestanten en half Roomse tot 3 à 4000 mannen, ofte ook met Troupes van Neutrale Duitsche vorsten, die in deze saak niet zijn geïnteresseert sig mede tot nog toe niet hebben gemeleert, en de Regering te stellen in handen van seeker getal der Stenden

⁵⁸ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Van der Heim aan Hendrik Hop, 21 mei 1737.

⁵⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 3 mei 1737.

⁶⁰ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Hendrik Hop aan Van der Heim, 10 mei 1737.

⁶¹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Van der Heim aan Hendrik Hop, 4 juni 1737; NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Hendrik Hop aan Van der Heim, 11 juni 1737.

⁶² NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 31 augustus 1737.

⁶³ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 29 oktober 1737.

⁶⁴ Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, deel XIX, 238 e.v.

half Roomse en half Protestanten, alles onder garantie der vier mogendheden om stant te grijpen bij provisie tot het accomodement of het verstrijken van de termijn'. Van der Heim schreef aan Van Reede dat de ambassadeurs van Frankrijk en Oostenrijk niet op voorhand konden garanderen dat met het Pruisische voorstel akkoord kon worden gegaan. En ook Luiscius was er kennelijk niet zo zeker van, want hij vertrok naar Berlijn om te proberen Frederik Willem I voor een 'toerijkender voorslag' over te halen.⁶⁵

Engeland en de Republiek verliezen het initiatief

De ambassadeurs kregen gelijk en de Staatse en Engelse diplomaten trachtten tevergeefs Frankrijk en de keizer voor dit voorstel te winnen. Ondertussen waren ook vredesonderhandelingen in volle gang in Wenen, die een einde moesten maken aan de Poolse Successieoorlog (1733-1738). De aandacht voor een conferentie voor de beslechting van het geschil over Gulik en Berg verdween enigszins naar de achtergrond. Het was bij de belangrijke spelers in dit conflict echter niet helemaal van het netvlies verdwenen. Onder de neus van Van der Heim en zijn ministers voerden Luiscius en De Fénelon gedurende de maand juli 1738 gesprekken in Den Haag. De Oostenrijkse gezant, de graaf van Uhlefeld, wilde doen geloven dat de heren enkel 'plaisir' hadden, maar die uitspraak nam Van der Heim niet serieus. Hij vermoedde dat Van Uhlefeld in vertrouwen was genomen en had het gerucht gehoord dat Luiscius een koerier naar Berlijn had gestuurd.⁶⁶ 'Men veronderstelt dat een accord over Gulijk etc het subject is dier conferentien', schreef de raadpensionaris aan Van Reede.⁶⁷ In feite betekende dit dat het initiatief niet meer bij de Republiek en Engeland lag en dat zij ook geen invloed konden uitoefenen aan de conferentietafel. De Staten-Generaal probeerden het geschil onderdeel te laten worden van de vredesonderhandelingen in Wenen. In dit verdrag werd de Gulik-Bergse kwestie echter niet opgenomen.⁶⁸ De staatslieden van de Republiek volgden de ontwikkelingen over de voortgang van de onderhandelingen op de voet, maar hadden er geen invloed op. De Engelse bondgenoot was ondertussen in conflict geraakt met Spanje. Ook die twee hadden dus wel wat anders aan hun hoofd. Op 4 juni 1741 sloten Frankrijk en Pruisen het Verdrag van Breslau. Pruisen zag af van Gulik en Berg in ruil voor de Franse garantie van de Pruisische verovering van Silezië en militaire steun aan Beieren.

Oost-Friesland

Zoals in de vorige paragraaf beschreven liepen de Staatse politieke leiders in het gebied van de Beneden-Rijn aan tegen de territoriale ambities van de Pruisische koning. Deze was niet alleen in dat gebied actief. Als keurvorst van Brandenburg had hij in 1694 rechten op de successie in het graafschap Oost-Friesland verkregen van de keizer na het uitsterven van het zittende vorstenhuis, waardoor de nu Pruisische vorst dat gebied claimde. Deze had al in 1732 het grafelijke wapen van Oost-Friesland

⁶⁵ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Reede, 29 juli 1738.

⁶⁶ Een jaar later zou de gezant voor een flinke opschudding zorgen in Den Haag door te trachten zich van het leven te beroven, omdat hij in ongenade was gevallen bij Frederik Willem I. Op paleis Noordeinde had hij met een mes de keel proberen door te snijden. De poging mislukte echter. HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 5 juni 1739.

⁶⁷ HUA, Huis Amerongen, Arch. Reinhard van Reede, 3484, Anthony van der Heim, 14 april 1739.

⁶⁸ Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 240.

aan de zijne toegevoegd, terwijl de rechtmatige heer⁶⁹ nog in leven was.⁷⁰ Tot 1744 regeerde daar echter graaf Karel Edzard zelfs nog. Na diens dood annexeerden de Pruisen het gebied.

In het gebied was het zeer onrustig tussen de *stenden* en de regerende vorst. De keizer wilde een onderzoek naar de oorzaak van de onlusten tussen vorst en de *stenden* en deed een verzoek aan de Engelse koning als keurvorst van Hannover om dit uit te voeren. De Engelse koning verzocht de Republiek een bekwaam persoon te leveren om te assisteren bij het onderzoek.⁷¹ De invloed van de Republiek was traditioneel groot in Oost-Friesland: het gebied werd immers wel het achtste gewest van de Republiek genoemd.⁷² Van der Heim legde een dossier aan van de bemoeienis van de Republiek met Oost-Friesland. Zijn overzichten daarvan begonnen met de garantie van militaire bijstand die de Staten-Generaal op 9 september 1595 op zich hadden genomen en een samenvatting van de onlusten in 1723. Zijn handgeschreven overzichten werden gecompleteerd door een aantal gedrukte resoluties en door anderen geschreven documenten.⁷³

Er moest een instructie komen die 'kort en generaal' het doel van het onderzoek aangaf en bovendien moest zorgen voor een neutrale opstelling van de gedeputeerden. De gezant Hop had in Londen geïnformeerd hoe de Engelsen er in stonden. Dat was belangrijk om te weten, omdat de Engelse koning immers bijstand van de Republiek had gevraagd.⁷⁴

Naast het schrijven van een instructie en het bepalen van hoe te handelen moest er ook een commissielid worden gevonden. Dat was nog niet zo eenvoudig. Voor deze opdracht bestond niet erg veel animo. De Staten van Holland benaderden de Haarlemse pensionaris, Jacob Gilles, maar na enige dagen gaf deze te kennen, dat hij bedankte voor de eer en er dus naar een ander moest worden omgekeken.⁷⁵ Ondertussen werd ook met de Amsterdamse regent Harmen Hendrik van de Poll gesproken.⁷⁶ Nog voor Gilles de benoeming afwees kwam er al bericht van De la Bassecour dat Van de Poll geen interesse had. Hij hoopte dat een andere Amsterdamse regent, Cornelis Hop, wel in de commissie zitting wilde nemen. De la Bassecour was er onderhand wel verlegen mee en met hem het stadsbestuur dat hij vertegenwoordigde.⁷⁷ Hop wilde wel in de commissie plaats nemen, maar vroeg wel hoe lang het zou gaan duren omdat 'hij niet geern de winter in Oost Vrieslant passeren zou'.⁷⁸ De Amsterdammers wisten Hop kennelijk te overtuigen, want uiteindelijk werd hij toch door de Staten van Holland benoemd.⁷⁹ Het lijkt er niet op dat Van der Heim hier de hand in had. Het initiatief voor de benoeming lag bij Amsterdam.

⁶⁹ Vorst Georg Albrecht overleed op 11 juni 1734.

⁷⁰ Porta, Corver, 176.

⁷¹ SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e.a. aan burgemeesters, 19 juni 1737. Jan de la Bassecour noemt de koning van Engeland in de missive de keurvorst van Brunswijk-Lüneburg.

⁷² Smit, *Buitenlandse politiek*, 217.

⁷³ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 864, Bemoeiingen van de Raad van State met Oost Friesland.

⁷⁴ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 8 juli 1737.

⁷⁵ SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e.a. aan burgemeesters, 22 juni 1737; SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e. a. aan burgemeesters, 10 juli 1737.

⁷⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 27 juni 1737.

⁷⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 2 juli 1737.

⁷⁸ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 5 juli 1737.

⁷⁹ NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 175, Res. 20 juli 1737.

5.5 De conferentie van Antwerpen

In februari 1732 was de Republiek toegetreden tot het Weens verdrag gesloten tussen Engeland en Oostenrijk, waarin de Pragmatieke Sanctie door de Zeemogendheden werd erkend, de Compagnie van Oostende werd opgeheven en werd afgesproken dat er binnen twee jaar een nieuw handelsverdrag zou komen tussen de Zeemogendheden en de Oostenrijkse Nederlanden conform de afspraken uit 1715. Dat de Compagnie van Oostende was uitgeschakeld, betekende de eliminatie van een handelsconcurrent. Om allerlei redenen werden de gesprekken voor een nieuw handelsverdrag door de Zeemogendheden echter op de lange baan geschoven. Dit betekende dat er geen verandering kwam in de zogenaamde tariefregeling. Volgens die regeling mochten de Oostenrijkse Nederlanden geen tarieven heffen op Engelse en Nederlandse invoer en waren de Zeemogendheden vrij om maatregelen te nemen tegen invoer uit de Zuidelijke Nederlanden. In juni 1737 ontvingen de Staatse gezant bij de keizer, Hamel Bruininx (1661-1738), en zijn Engelse ambtsgenoot, Thomas Robinson (1695-1770), een memorie van de keizerlijke ministers met betrekking tot de tariefregeling waarin aangedrongen werd op een conferentie over de vaststelling van een nieuw tarief.⁸⁰ Hop schreef dat de memorie in Londen werd 'aangesien als seer quaadaardig opgesteld'.⁸¹ Eigenlijk was die irritatie gezien het jarenlange getreuzel van de Zeemogendheden niet zo vreemd. Sedert lange tijd probeerde de keizer hen al aan de onderhandelingsstafel te krijgen, terwijl hij ondertussen hun eis tot liquidatie van de Compagnie van Oostende al wel had ingewilligd. De Zeemogendheden grepen elk excuus aan en hadden in de Poolse Successieoorlog (1733-1735) weer zo'n excuus gevonden om de onderhandelingen uit te stellen. Maar in 1737 konden ze niet anders dan instemmen met het keizerlijke voorstel om in Antwerpen te gaan confereren.

Voor deze onderhandelingen moest een instructie komen en gedelegeerden worden benoemd. In de vergadering van de Staten-Generaal hadden de Zeeuwen al aangegeven van de delegatie deel te willen uitmaken. De fiscaal van de Zeeuwse admiraliteit werd genoemd. In Hollandse kring werd gedacht aan de fiscaal van de Admiraliteit van de Maze, Adolph Visscher, de heren Jacob Filip van den Boetelaer en Backer, de secretaris van de Admiraliteit van Amsterdam.⁸² Visscher, die toch wel als een zwaargewicht te boek stond, had al aan goede vrienden te kennen gegeven geen trek te hebben in een commissie naar Antwerpen.⁸³ De Amsterdamse burgemeesters hadden echter een sterke voorkeur voor Visscher. Ze wilden de fiscaal proberen over te halen. Daarvoor konden zij geen betere tussenpersoon bedenken dan de raadpensionaris.⁸⁴ Van der Heim zegde toe dit te zullen proberen. De gesprekken tussen de raadpensionaris en Visscher deden de laatste echter niet van gedachten veranderen. De nieuwe raadpensionaris maakte onvoldoende indruk om de fiscaal zijn mening te doen wijzigen. Visscher ging niet en Amsterdam zat er behoorlijk mee in de maag, want er liepen, zoals De la Bassecour liet weten, bij de eigen admiraliteit eigenlijk geen personen rond, die in aanmerking kwamen voor de commissie behalve dan de al eerder genoemde secretaris Backer. Maar die 'heeft al veel swarigheid', en viel dus af. En anders de heer Van Hogelande. Deze kwam er echter ook niet voor in aanmerking. Hij had al een 'swaar comptoir' en een vrouw die ziek en haar leven niet ze-

80 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e. a. aan burgemeesters, 15 juni 1737.

81 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 169, Hendrik Hop aan Van der Heim, 11 juni 1737.

82 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e. a. aan burgemeesters, 15 juni 1737.

83 SAA, Arch. Burgemeesters, 110, miss. Jan de la Bassecour e. a. aan burgemeesters, 19 juni 1737.

84 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 25 juni 1737.

ker was.⁸⁵ Het was dus lastig om een commissie samen te stellen. Uiteindelijk werd Daniel de Dieu (1694-1765)⁸⁶ bereid gevonden om zitting te nemen. De Zeeuwse afgevaardigde was de advocaat-fiscaal van de Zeeuwse admiraliteit, dr. Omar van Visvliet (1708-1744).⁸⁷ Het derde commissielid was de resident in de Oostenrijkse Nederlanden, Willem van Assendelft (1693-1740). De keizer liet de eigenlijke onderhandelingen wijselijk over aan de Zuid-Nederlanders om zo niet tegen een confrontatie met de Zeemogendheden aan te lopen. Hij voorzag dus al dat de Staatse en Engelse diplomaten op voorhand niet erg snel tot concessies bereid zouden zijn.⁸⁸ Dit maakte de positie van de onderhandelaars uit de Oostenrijkse Nederlanden er niet sterker op. De onderhandelingen over een nieuwe tariefregeling verliepen dan ook stroef.

De gezondheid van de keizer ging in de loop van 1740 snel achteruit, waardoor aan het Weense hof de aandacht voor andere zaken naar de achtergrond verdween. Ambassadeur Van Burmania⁸⁹ kreeg mensen niet meer te spreken waardoor hij geen onderzoek kon doen naar een bepaalde 'zaak in kwestie'.⁹⁰ De keizer leed aan 'ingeslage podagra' en had last van 'brakingen'. De aderlatingen hadden niet het beoogde effect, de gezondheid van Karel VI verslechterde alleen maar verder. Hij ging zo snel achteruit dat Van Burmania voorspelde dat hij het niet lang meer zou maken.⁹¹ De keizer overleed inderdaad enkele dagen daarna op 55-jarige leeftijd. Er werd sectie verricht op het lichaam en de artsen vonden een 'steen' in de lever en een abces onder de lever. Dat laatste werd als doodsoorzaak opgegeven.⁹² Van der Heim ontving al snel een brief van Maria Theresia met betrekking tot de steun aan de Pragmaticke Sanctie voor haar opvolging.⁹³ De notulen die Van der Heim maakte van de besognes van de Statenvergadering naar aanleiding van de brief van Maria Theresia en de dood van de keizer, lieten de onrust zien, die er leefde bij de Statenleden of zoals Van der Heim uit de mond van de Dordtse afgevaardigde optekende: men diende 'geen middelen of kosten te spaaren tot veijligheid. De situatie v. saken [was] duijster van alle kanten'.⁹⁴

De Dieu was in oktober 1740 tijdelijk in Amsterdam en zou begin november weer terug naar Antwerpen gaan voor de onderhandelingen. Hij informeerde bij de raadpensionaris wat hij naast het op de hoogte brengen van de Staten-Generaal met betrekking tot de stand van zaken nog kon betekenen, behalve dan volgens hun orders het congres te ontbinden.⁹⁵ Op 9 november 1740 had De Dieu

85 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 2 juli 1737.

86 NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 175, Res. 20 juli 1737. Daniel de Dieu, president schepen en raad van Amsterdam, verving Abraham Buys. In Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, 259 en op de digitale versie van Van der Aa op het Biografisch Portaal van Nederland onder de levensbeschrijving van dr. Omar van Visvliet wordt abusievelijk vermeld dat De Dieu de vervanger was van Willem Buys. Tevens wordt vermeld dat De Dieu en Van Visvliet Buys en Van Assendelft vervingen. Dit is niet correct. Van Assendelft werd niet vervangen, maar bleef deel uit maken van de commissie tot zijn overlijden in 1740. Zie Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 228. De Dieu (1694-1765) geneesheer te Leiden en te Amsterdam vertrok voor de eerste maal voor de Republiek naar het Russische hof in 1730, verbleef daar tot 1732. Van Rappard, *Briefwisseling*, 263 n.8.

87 Van der Bijl, *Idee en Interest*, bijlage XVII; Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, XIX, 228. Van Visvliet (1708-1744) was kiesheer te Middeburg en getrouwd met Josine Christina van Citters.

88 Kramer, 'De Europese grote mogendheid, 1697-1748', 350-351; Lenders, 'De Zuidelijke Nederlanden 1715-1740. Politieke ontwikkeling', 70; Smit, *Buitenlandse politiek*, 193-194.

89 Sinds 1739 Staats gezant aan het Weense hof.

90 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 52, Van Burmania aan Van der Heim, 15 oktober 1740.

91 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 52, Van Burmania aan Van der Heim, 17 oktober 1740.

92 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 52, Van Burmania aan Van der Heim, 22 oktober 1740.

93 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 373, Van der Heim aan Van Burmania, 8 november 1740.

94 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 779, Res. St.v.Holl. 3 en 26 november 1740.

95 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 3 november 1740.

namelijk van zijn Engelse ambtsgenoot John Drummond vernomen dat die naar Engeland zou terugkeren.⁹⁶ Niet lang daarna vertrok ook de tweede Engelse gedelegeerde, Samuel Tufnell. Hij had zaken in Engeland te regelen. Nu Maria Theresia, koningin van Hongarije en Bohemen, als keizerin de macht had overgenomen, moesten er uit Brussel nieuwe geloofsbrieven komen voor de Zuid-Nederlandse onderhandelaars. Eerder waren deze niet bevoegd om te confereren. Kortom, van onderhandelen kwam niet veel meer terecht. De Zuid-Nederlanders konden niets doen en de Engelsen waren weg. Van der Heim was het met de diplomaat eens dat er op deze manier weinig te bespreken viel. Alleen wilde hij niet dat De Dieu het congres zou ontbinden. De delegatie kon wat Van der Heim betreft terugkomen. De Dieu zou thuis gekomen zijn privé zaken kunnen regelen.⁹⁷ De raadpensionaris wilde echter niet dat de Republiek de schuld in de schoenen geschoven zou krijgen, dat zij de conferentie zou hebben verlaten. Daarom moest de huur van de huizen, waar de gedelegeerden verbleven worden doorbetaald of zoals hij het verwoordde: dat 'aan de Heeren permissie zoude kunnen worden gegeven om, ondertusschen dat er niets te doen nu was, hier te lande te mogen komen, blijvende bij provisie de huur der huijsen continueeren, en dus alle schijn van continuatie der conferentie, gelaten'. Hij gaf echter wel de boodschap mee dat zij zelf – het dichtst in de buurt van de keizerlijke commissarissen vertoevende – het best konden inschatten wat wijsheid was.⁹⁸ De Dieu hield de raadpensionaris op de hoogte, zelfs met in het Nederlands vertaalde kopieën van brieven van Drummond. Daarin schreef de Engelsman de Staatse onderhandelaar onder andere dat hij in afwachting van zijn geloofsbrieven nog niet kon komen.⁹⁹ De Zuid-Nederlanders excuseerden zich ook bij De Dieu dat het zo lang duurde voordat hun volmachten er waren.¹⁰⁰ In de brief van 30 december aan zijn onderhandelaar gaf Van der Heim nogmaals aan dat hij inschatte dat het keizerlijk hof in Wenen wel andere zaken aan het hoofd had. Een hervatting van de Antwerpse onderhandelingen was er naar zijn oordeel niet te verwachten.¹⁰¹ Bovendien had ook Van Visvliet verlof gekregen om Antwerpen te verlaten en wachtte de tweede Engelse gezant, Tufnell, nog op zijn geloofsbrieven.¹⁰² Na ontvangst van dit bericht verliet De Dieu Antwerpen en keerde terug naar huis. Hij had daartoe toestemming van zijn opdrachtgevers gekregen. Wanneer men de correspondentie tussen de Staatse gezant en Van der Heim er op naslaat, kan niet anders geconcludeerd worden dan dat het vertrek zorgvuldig geschiedde. Van der Heim wilde niet de schijn wekken, dat de conferentie door de Staatse diplomaten zou worden 'opgeblazen'. Het is dus zeker niet zo dat ze als eerste Antwerpen verlieten, zoals Lenders suggereert.¹⁰³

5.6 Van der Heim en Van Hoey

Ook met Frankrijk werd gesproken over een nieuw handelsverdrag. De Staatse ambassadeur in Frankrijk, Abraham van Hoey, voerde hiertoe de gesprekken met de Franse regering. Deze ambassadeur ging nogal zijn eigen weg, wat hem niet altijd de sympathie van de Staten-Generaal opleverde.

⁹⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 10 november 1740.

⁹⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 14 november 1740.

⁹⁸ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 373, Van der Heim aan De Dieu, 11 november 1740.

⁹⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 19 december 1740.

¹⁰⁰ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 92, De Dieu aan Van der Heim, 19 december 1740.

¹⁰¹ Op 16 december was het Pruisische leger Silezië binnengevallen.

¹⁰² NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 373, Van der Heim aan De Dieu, 30 december 1740.

¹⁰³ Lenders, 'De Zuidelijke Nederlanden 1715-1740', 70.

Door zijn pro-Franse houding vereenzelvigde hij zich geregeld met het Franse standpunt. Bovendien stak hij zijn genegenheid voor kardinaal Fleury niet onder stoelen of banken. Fleury en diens zegelbewaarder Chauvelin maakten dankbaar gebruik van Van Hoey en probeerden via hem de politiek in de Republiek te beïnvloeden.¹⁰⁴ Fleury, aldus Van Hoey, had begrepen dat zijn genegenheid voor de kardinaal hem in de Republiek ‘qualijk wierde opgenomen’. Deze gedachte kwam Van der Heim onbegrijpelijk voor, omdat men in de Republiek de kardinaal hoogachtte.¹⁰⁵ Hij schreef dat ministers van andere mogendheden ‘zig steeds jaloers [toonden] over de attentie, welke men hier voor de kroon heeft’.¹⁰⁶ Van Hoey – door De la Bassecour een praatjesmaker genoemd¹⁰⁷ – hield Van der Heim, naar diens mening, niet genoeg op de hoogte over de gesprekken die hij voerde met de Fransen over het traktaat. Hij verzocht om meer openheid en niet zonder reden.

In maart had de raadpensionaris bezoek gehad van de secretaris van De Fénelon, De la Ville. Deze had Van der Heim een passage voorgelezen uit een brief van de Franse minister van buitenlandse zaken, Jean Jacques Amelot de Chaillou, betreffende de onderhandelingen over een nieuw handelsverdrag. In die brief stond, dat er al een aantal maanden over het sluiten van zo’n traktaat werd gesproken, maar dat Van Hoey het onderwerp de laatste tijd niet meer aanroerde. Daardoor dacht men aan Franse kant dat de Staatse ambassadeur op instructies wachtte. De la Ville waarschuwde Van der Heim dat het oude traktaat afliep op 11 april, dus binnen een maand! De raadpensionaris had de secretaris geantwoord dat Van Hoey orders had gekregen om te onderhandelen over een nieuw handelsverdrag en dat die orders tussentijds niet waren gewijzigd.¹⁰⁸

De onderhandelingen verliepen dus niet naar de zin van Van der Heim. Hij wees Van Hoey er nog eens op dat het belangrijk was, dat er eerst een nieuw handelstraktaat kwam, conform de resolutie van de Staten-Generaal en dat daarna onderhandeld kon gaan worden over het lastigere onderdeel van een nieuwe tariefregeling.¹⁰⁹ Toen hij vermoedde dat Van Hoey wellicht niet goed op de hoogte was van het aflopende traktaat van 1699,¹¹⁰ verdiepte hij zich er zelf in. Hij had een boekje aangereikt gekregen met de titel *Instruction aux Emploijés des Fermes du Roij pour l’Execution du Tarif et du Traité de 1699 sur le Commerce avec la Hollande à Paris de l’Imprimerie Roijale 1713* en trof daarin aan dat na de vrede van 1713 de regeling eenzijdig ‘vermeerdert’ was met een aantal besluiten betreffende de invoer van Nederlandse producten. Van der Heim vond dat de ambassadeur die informatie nodig had of zelfs allang had moeten weten.¹¹¹ Na narrige brieven van 21 en 28 maart was de brief van 4 april verzoevend en schreef Van der Heim aan Van Hoey dat hij het hem maar niet kwalijk moest nemen, dat hij

¹⁰⁴ Aalbers, *De Republiek*, 291-296; Van Nimwegen, *De Republiek*, 143.

¹⁰⁵ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 21 maart 1738.

¹⁰⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 28 maart 1738.

¹⁰⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 24 april 1737.

¹⁰⁸ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 21 maart 1738.

¹⁰⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 21 maart 1738.

¹¹⁰ Sinds 1667 werd de invoer van Hollandse producten met hoge heffingen belast. Twintig jaar later waren die heffingen nog eens flink opgeschroefd. In 1699 begonnen de onderhandelingen over herziening van deze tarieven, waarbij vooral de heffing op Leids laken voor grote problemen zorgde. Na maanden onderhandelen werd een nieuwe tariefregeling gerealiseerd. Israel, *Nederland als centrum*, 344-345.

¹¹¹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 28 maart 1738. De in 1699 vastgestelde tarieven waren in 1713 en de jaren daarna uitgebreid. Zo was het onderdanen van de Republiek toegestaan gezouten haring te importeren, dit in tegenstelling tot de arresten uit 1687 en 5 januari 1691. Voor wat bokking betreft mochten sommige soorten wel en sommige soorten niet worden geïmporteerd. De soorten die wel geïmporteerd mochten worden, moesten ongeveer zes weken goed blijven. De Harderwijker bokking was er zo één. Die werd in Rouen en Parijs aangeboden.

zo openhartig was geweest. De ambassadeur moest dit zien als een 'bewijs van mijne hoogagting'.¹¹² De raadpensionaris stelde in de loop van april een concept tariefregeling op waar de Amsterdamse burgemeesters zeer content mee waren.¹¹³ Het concept werd met enkele opmerkingen van de provincie de basis waarop Van Hoey zijn onderhandelingen kon voortzetten. Van der Heims financiële deskundigheid kwam hem dus duidelijk van pas.

5.7 De Friese stadhouder en de generaalsbenoeming

Zoals we zagen in hoofdstuk drie hadden de stadhouderlijke provincies, gesteund door Utrecht, in 1735 opnieuw gepoogd een algemene promotieronde in te dienen om de prins van Oranje benoemd te krijgen tot generaal. Om ook Holland, Zeeland en Overijssel zover te krijgen hem in dit streven te steunen, stuurde de latere Willem IV, zoals we zagen, één van zijn meest vertrouwde raadgevers, Johan Duncan, op pad om zijn zaak te bepleiten.

Duncan had ondermeer een gesprek met Van der Heim over deze kwestie. Het standpunt van de prins was toen geweest dat hij bereid was een functie te aanvaarden van tweede generaal van de infanterie. Een generaal bij de infanterie werd beschouwd als lager dan een generaal bij de cavalerie. Om daarmee de algemene promotie doorgang te laten vinden, was de prins bereid deze concessie te doen. Hij kon echter als kapitein-generaal van drie provincies geen genoegen nemen met een lagere rang dan die van generaal. Hij begreep ook wel dat de leiding zou worden opgedragen aan een ervaren man. Wel had Willem IV duidelijk aangegeven niet te willen dienen onder zijn oom prins George van Hessen-Kassel. Het liefst zag hij zich geplaatst onder generaal Seckendorff. Prins Willem zou zelf proberen de stadhouderlijke provincies zover zien te krijgen dat ze daarmee instemden. Van Slingelandt zou zich voor dit compromis in de Staten-Generaal inzetten.¹¹⁴ Alle inspanningen ten spijt werd de Prins in 1735 echter niet benoemd.

Dat betekende echter niet dat zijn rol uitgespeeld was. De internationale situatie was belangrijk. Bij toenemende spanningen kon het tij wel eens in zijn voordeel keren. De toenadering tussen Oostenrijk en Frankrijk werd door de leiders in de Republiek met argusogen gevolgd. Wanneer die twee landen bondgenoten zouden worden lag de weg naar de Republiek voor de Fransen open en werd de roep om een Oranje als stadhouder wellicht luider. Willem IV en zijn adviseurs moesten op verschillende fronten actief blijven, wilde een poging tot zijn benoeming tot generaal succesvol zijn.

Duncan peilde de stemming in Holland en nam de tijd om zijn gedachten aan het papier toe te vertrouwen. In 1736 kwam hij met een memorandum. Hij constateerde dat, behalve enkele 'hardliners', de gedachte langzaam postvatte dat de prins niet altijd uitgesloten kon blijven van een generaalsfunctie. Hij meende deze tendens vooral te bespeuren in Leiden, Gouda, Rotterdam, Gorinchem, Schoonhoven en Den Briel.¹¹⁵ Om de positie van de prins verder te versterken was het nodig Overijssel aan de kant van de stadhouderlijke provincies en Utrecht te krijgen. Om dat te bereiken was de sleutel de invloedrijke drost van Salland, Wolter Johan van Haersolte tot de Oldenhof. De steden in Overijssel waren, volgens Duncan, al op de hand van de prins. Wanneer de drost kon worden

¹¹² NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 371, Van der Heim aan Van Hoey, 4 april 1738.

¹¹³ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 24 april 1737.

¹¹⁴ Bruggeman, Nassau, 336-337.

¹¹⁵ Bruggeman, Nassau, 337.

overgehaald, werd de positie van de andere edelen, onder wie Reinhard Borchard Rutger van Rechten van Gramsbergen sterk verzwakt. In juli 1737 kwam Overijssel met een voorstel voor een promotie, echter 'slechts' tot de rang van luitenant-generaal. Een lijst van namen was bijgevoegd, inclusief die van Willem. De Friese afgevaardigden¹¹⁶ wezen het voorstel niet direct af. De Friese Staten en de prins waren echter verontwaardigd over deze opstelling. Het voorstel haalde het niet, omdat de stadhoudelijke provincies en Utrecht er uiteindelijk tegen bleven. In de laatste provincie begon de steun voor de prins af te brokkelen.¹¹⁷ Hetzelfde gold voor Gelderland.¹¹⁸ En zelfs in het eigen Friesland was deze tendens waar te nemen. Toch werd op de Landdag van Gelderland, gehouden op 17 oktober 1737 in Nijmegen, ondanks de afkalvende steun, een resolutie ter vergadering gebracht en aangenomen – in het verlengde van eerdere deliberaties op de Gelderse landdagen – om de prins 'zonder verder dilaj tot Generaal van de Infanterie van dezen Staat' aan te stellen.¹¹⁹

In 1739 besloten de Staten-Generaal de grootte van het leger op te schroeven naar 80.000 man in verband met de oplopende internationale spanningen. In dat jaar brak de zogenaamde Asiento-oorlog uit tussen Engeland en Spanje. Bij de Vrede van Utrecht had Engeland voor dertig jaar het monopolie van de slavenhandel op Zuid Amerika in handen gekregen. In 1739 werd het Asiento echter door Spanje opgeschort. Een oorlog was het gevolg. Bovendien wierp op het Europese vasteland de dreiging van een Oostenrijkse Successieoorlog zijn schaduw vooruit. Uiteraard werd met deze legeraugmentatie de discussie om de promotie van de prins tot generaal weer actueel, alleen al omdat er in een groter leger nieuwe officieren nodig waren.

5.8 Pogingen tot hervorming van de financiën

De situatie van de overheidsfinanciën na de Spaanse Successieoorlog kan worden gekenschetst als publieke armoede te midden van particuliere kapitaalsrijkdom.¹²⁰ Zoals in het tweede hoofdstuk over de Generaliteitsrekenkamer reeds werd betoogd, waren er tijdens de Tweede Grote Vergadering voorstellen gedaan tot 'redres der financiën'. Deze voorstellen, door Van der Heim opgesteld,¹²¹ werden niet overgenomen, maar bleken in 1754 toch nog actueel.¹²² Na de Tweede Grote Vergadering waren er in 1720 en 1727 ook nog eens rapporten verschenen met adviezen tot hervorming van de financiën. Deze adviezen gingen echter niet erg ver en hadden geen verstrekkende gevolgen.¹²³ Men stelde vast dat de problemen ontstaan waren door de meest recente oorlog en dat men buiten een nieuw conflict moest blijven. Niet bepaald revolutionair. Men adviseerde onder andere, de ordinair inkomsten te verbeteren om de extra-ordinair inkomsten te kunnen bewaren voor bijzondere gelegenheden. Andere voorstellen waren het verkopen van domeinen om tekorten te dekken, het aflossen van oude schulden en de verhouding tussen de beide Hollandse kwartieren beter te rege-

¹¹⁶ Tjeerd van Aylva en Philip Frederik Vegelin van Claerbergen.

¹¹⁷ Bruggeman, Nassau, 341-342.

¹¹⁸ Bruggeman, Nassau, 341-342 en 344-345.

¹¹⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 605, Res. van de Landdag van Gelderland, 17 oktober 1737.

¹²⁰ Dormans, Het tekort, 83.

¹²¹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 831, Missive aan de Tweede Grote Vergadering van 2 maart 1717 houdende een voorstel ter vermindering van de kosten van het comptoir-generaal en de Colleges ter admiraliteit, 1717, concept.

¹²² Zie hoofdstuk 2 de eerste stap naar een succesvolle loopbaan.

¹²³ Dormans, Het tekort, 85.

len, omdat de financiële situatie van het Noorderkwartier wel zeer slecht was geworden. Deze toch gematigde voorstellen werden echter niet concreet gemaakt.¹²⁴ Men kan constateren dat er nauwelijks de politieke wil aanwezig was om veranderingen op het gebied van de financiën door te voeren.

Toen Van der Heim raadpensionaris werd, kon men van hem verwachten, gezien zijn vorige financiële ambten, dat hij extra aandacht zou hebben voor de staat van 's lands financiën. Het terugdringen van de staatschuld vereiste, naast pogingen om de inkomstenkant te verbeteren, dat de uitgavenkant scherp in de gaten werd gehouden door het voeren van een voorzichtige buitenlandse politiek. Uitgangspunt was ook nu weer om zoveel mogelijk buiten internationale conflicten te blijven. In feite was het een voortzetting van de al langer gevoerde buitenlandse politiek, namelijk het vasthouden aan een alliantie met Engeland en Oostenrijk. Of die politiek de beste optie was om de overheidsfinanciën onder controle te houden, was maar zeer de vraag. Om de staatsschuld niet verder te laten stijgen moest er aan de inkomstenkant wat gedaan worden: met andere woorden invoering van hogere of nieuwe belastingen. Van der Heim dacht hierbij aan de introductie van een nieuwe belasting, de zogenaamde *Personeele Quotisatie*.

De Personeele Quotisatie

In een pre-advies uit 1737 aan de beide colleges van Gecommitteerde Raden pleitte de raadpensionaris ervoor de belastingdruk niet te verlichten, maar op dezelfde voet door te gaan als in de vorige jaren. Vanaf 1713 kende de Republiek een periode van vrede en die moest worden benut om de staatschuld te verlagen. Hij stelde de volgende belastingmaatregelen voor: een hele extraordinaris verponding op de huizen en tienden, een halve extraordinaris verponding op landerijen, anderhalve 100^e penning op obligaties, losrente-brieven, actiën,¹²⁵ ambten en bedieningen en twee hele 100^e penningen op lijfrentebrieven. Naar zijn oordeel was het eveneens nodig om tot de invoering over te gaan van een 'quohier volgens het welken een personeele last bij weege van goedschatting¹²⁶ of naa 't capitaal of 't inkommen der ingeseetenen'. Dit was de nieuwe belasting op inkomen of vermogen die Van der Heim wilde invoeren. Gezien de 'jeegenwoordige gesteltheit der financiën' achtte hij dit het beste middel 'om snel geld te vinden' en zodoende financiën beschikbaar te hebben voor tijden van nood.¹²⁷ Erg origineel was het idee niet. Men had in het verleden, tijdens financieel zware tijden, al eerder naar het instrument van een personele omslag gegrepen. Sinds 1728 was er in de Statenvergadering al sprake geweest van de invoering van zo'n soort belasting.¹²⁸ De Staten hadden zich in 1730 gebogen over een rapport van 10 juni van dat jaar over de invoering van een 'personeele omslag'.¹²⁹ De uitslag

¹²⁴ Dormans, *Het tekort*, 85.

¹²⁵ Actiën zijn aandelen.

¹²⁶ Goedschatting is een taxatie van iemands bezittingen of vermogen. In concreto: het geld dat in verhouding tot die schatting aan de overheid moet worden opgebracht; zie www.gtb.inl.nl de digitale versie van het *Woordenboek voor de Nederlandse Taal*. In Friesland was zo'n belasting in 1703 ingevoerd; zie www.angelfire.com; Kohier Personele Goedschatting van de 100^e penning: Streekarchief Noordoost Friesland, Inventaris Arch. Dokkum nr. 400; Reële Goedschatting een belasting op onroerend goed. Zie De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 258. Zie eveneens Bos en Van Maanen, *Fiscale bronnen*, 16.

¹²⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, pre-advies beide Gecommitteerde Raden voor het verhogen van de belastingen voor 1738, 22 november 1737.

¹²⁸ Oldewelt, *Kohier*, 3.

¹²⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 387, Aantekeningen van Van der Heim en anderen, inzake verschillende financiële aangelegenheden, 1736-1745.

laat zich raden gezien het feit dat Van der Heim zeven jaar later weer zo'n personele omslag voorstelde.

Op 13 november 1737 was het zelfde onderwerp in de Statenvergadering dus weer aan de orde. Het maakte nu onderdeel uit van de belastingvoorstellen voor het jaar 1738. Er kwam weer kritiek op de invoering van een personele belasting. Dordrecht meende al zoveel tegen de invoering van een personeel kohier te hebben ingebracht, dat de Dordtse afgevaardigden de vergadering daar niet mee wilden vervelen. Haarlem had er serieus over nagedacht en vond dat het 'personeel quohier', als het nu ingevoerd zou worden, in het geheel van de herziening van financiën moest worden ingebed; anders zou men moeten wachten met de invoering tot een tijd van nood zich aandienende. Delft wilde er niet van weten. Leiden daarentegen ging akkoord. Amsterdam was er nog niet uit en Gouda verwierp het plan. Rotterdam, Alkmaar, Enkhuizen en Hoorn lieten zich er niet over uit.¹³⁰ De resolutie werd commissoriaal gemaakt. De commissie besloot tot een enkele aanpassing. In de gedrukte resolutie van 22 november 1737 was de passage over de invoering van een personele omslag echter verdwenen. De andere voorstellen haalden het wel. In de resolutie werd uiteengezet dat de uitgaven van de provincie aan het leger in 1738 zouden dalen, dankzij een legerhervorming van 1736. Het was aan de ene kant wel wenselijk dat de inkomsten wat hoger zouden wezen, niet alleen om onverwachte tegenvallers op te kunnen vangen, maar ook om een begin te kunnen maken 'naa een lange vreedensstyd van de Provincie (haar) te ontlasten van de swaare Capitaalen van opgenoome Gelden', met andere woorden de rentelasten verlagen door schulden af te lossen. De overweging om meer financiële ruimte te creëren legde het eindelijk af tegen de wens de belastingen niet te verzwaren. Dus besloten de Staten het aangepaste advies te volgen van de gecommitteerden om dezelfde extra ordinairis middelen te hanteren als het voorgaande jaar.¹³¹ Dit ogenschijnlijk politiek gemakkelijke advies werd toch niet zonder slag of stoot aangenomen. Van der Heim noteerde de uitslag van de deliberaties. Beginnend op de achterkant van de gedrukte resolutie van 22 november gaf hij een korte weergave van vergaderingen van de Edel Mogende Heren van 12 en 17 december 1737, 16, 21, 23 januari, 7 en 8 februari 1738.¹³² In de vergadering van 19 februari werd overeenstemming bereikt. Hiervan heeft de raadpensionaris geen notulen nagelaten. De Gecommitteerde Raden en hij hadden in de Staten een nederlaag geleden voor wat betreft het plan om een personele omslag in te voeren. Toch zou hij het plan voor de invoering van zo'n belasting niet laten varen.

In december 1740 was met de inval van Pruisen in Silezië de Oostenrijkse Successieoorlog begonnen. Binnenslands bracht de winter van 1740 veel onheil. De dijken in de Betuwe en de Tielerwaard, het Land van Heusden en Altena en het Land tussen de Maas en de Waal waren onder de hoge waterstand in de rivieren bezweken. Het gevolg was een grote overstromingsramp.¹³³ Van der Heim werd geconfronteerd met 'droevige innundatien, vermindering van inkoomen en hoge kosten'. De Staten van Holland liepen dus voor het jaar 1741 tegen een extra financiële tegenvaller aan. Er moesten le-

¹³⁰ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, notulen Van der Heim op het besogne van 13 november 1737 bij de pre-advies, 22 november 1737.

¹³¹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, (gedrukte) Res. St.v.Holl. 22 november 1737.

¹³² NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, notulen Van der Heim op het besogne naar aanleiding van de Res. St.v.Holl. 22 november 1737.

¹³³ Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XIX, 329; Roessingh, 'Landbouw in de Noordelijk Nederlanden', 39. In het notulenboek van Van der Heim, waar we weliswaar 1740 missen, lezen we dat begin januari 1741 de dijkstoel (dagelijks bestuur van een waterschap) Arkel om subsidie vraagt; De Gecom. Raden verzochten op 14 januari voor de dijkstoel van Heusden subsidie; 18 januari ontvangen de Staten van Holland een request van de Alblasserwaard van 20.000 gulden; zie NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 446, notulenboek 1741. Deze opsomming is niet uitputtend.

ningen worden gesloten om de dijken te versterken en dus diende er extra geld op tafel te komen. De raadpensionaris somde onder het kopje 'Hoe te vinden' een reeks maatregelen op, om de problemen het hoofd te bieden. Allereerst ging hij de 'conventionele' middelen langs zoals het amtgeld, lijfrenten, jaarrenten en ordinair obligaties. Hij behandelde ze punt voor punt en bracht de voor- en nadelen in kaart. Het grote voordeel was dat men – in tegenstelling tot nieuwe middelen – weinig tijd kwijt was met de invoering. Er was dus snel resultaat. Aan elk van de vier middelen kleefden echter meer na- dan voordelen, aldus Van der Heim. Dus opperde hij opnieuw zijn oude idee. Hij stelde namens de Gecommitteerde Raden de oprichting van een reservefonds en de invoering van een personele quotisatie voor. De omstandigheden waren dermate gewijzigd dat de kans van slagen groter was dan in 1737. Uiteraard gingen de Staten niet meteen akkoord. De behandeling van dit onderwerp kwam voor het eerst aan de orde op de vergadering van 9 maart.¹³⁴

Op 17 maart presenteerde Van der Heim een rapport met een voorstel voor een personele quotisatie. De Gecommitteerde Raden en de raadpensionaris waren van oordeel dat niet alleen de bezitters van vaste goederen en houders van obligaties, los- en lijfrentebrieven moesten worden belast, maar ook dat alle 'de ingeseetenen, welker inkoomen uit andere hoofden' voortkwam, niet vrij mochten worden gesteld van het betalen van belasting ten behoeve van de extraordinair lasten. Het plan vertoonde grote gelijkenis met zo'n soort belasting uit 1715: het *Familiegeld*. In die periode was hij als jonge man werkzaam als secretaris van de Generaliteitsrekenkamer en was hij betrokken bij het op orde brengen van de overheidsfinanciën. Van der Heim nam een gedrukt exemplaar van dit *Familiegeld* als uitgangspunt. Hij had de titel doorgestreep en vervangen door 'Project van eene Personeele Quotisatie te doen naar ieders inkomsten, genoegzaam geheel saamgesteld uijt de deliberatien in de jaaren 1727, 1728 en 1730'.¹³⁵

De structuur van het *Familiegeld* stond dus model voor de *Personeele Quotisatie*. De voorgestelde aanpassingen uit de bovenstaande jaren werden er tevens in meegenomen. De eerste grote wijziging was de indeling in klassen. De eerste, tevens laagste klasse in het *Familiegeld* bestond uit huishoudens of personen die een jaarlijks inkomen hadden van boven de 1000 gulden. Van der Heim verlaagde dit naar 600 gulden, daarmee een grotere groep mensen belastingplichtig makend voor de personele quotisatie. Maar daar bleef het niet bij.

De indeling van de klassen ging ook op de schop. Het *Familiegeld* kende één categorie voor de welgestelden: 'Alle Persooen, buytenplaatsen of geen buytenplaatsen hebbende, maar egter Speelrtyuygen met twee Paarden hebbende of ook eenige huysen bewoonende boven duisent guldens huylre doende' (...) ¹³⁶ met kelders, pakhuizen of stallen. Van der Heim differentieerde hier. Alle personen met buitenplaatsen, koetsen of andere speelrijtuigen met vier wielen en in het bezit van vier paarden kwamen in de hoogste klasse dertien en werden geacht een inkomen te hebben tussen de 7000 en 8000 gulden per jaar. De aanslag bedroeg 160 gulden. Een andere categorie waren de personen met buitenplaats, koets of ander speelrijtuig, met maar twee paarden. Zij vielen in klasse tien. Deze hield in een geschat inkomen van 4500 tot 5000 gulden. Zij werden voor 90 gulden aangeslagen. Een derde categorie had weliswaar geen buitenplaats, maar wel koetsen of andere speelrijtuigen met vier wielen en vier paarden en belandde in klasse elf met een geschat inkomen tussen de 5000 en 6000 gulden. Zij werden aangeslagen voor 120 gulden. De klassen waren zo opgebouwd dat men 40 gulden be-

¹³⁴ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Advies Gecomm. Raden, 10 februari 1741.

¹³⁵ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 403, Plan tot invoering van een personele quotisatie 1741.

¹³⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 403, Plan tot invoering van een personele quotisatie 1741.

taalde voor iedere 2000 gulden aan inkomen. De taxatie geschiedde onder verantwoordelijkheid van de Gecommitteerde Raden, wanneer het edelen, suppoosten (bedienden) en burgers van het Haagse hofgebied betrof en van commissarissen van de Staten wanneer het ging om de steden en het plat-teland. Van der Heim stelde voor dat er binnen drie maanden na het goedkeuren van dit project kohieren samengesteld zouden worden. Ook mochten geen andere aftrekposten gelden dan de aan het gemene land reeds betaalde belastingen. Belastingen dus die op zaken drukten.¹³⁷

De Staten beslisten op basis van het gepresenteerde voorstel, dat Gecommitteerde Raden het project mocht gaan uitwerken. Daar kwam het ter tafel op 25 november 1741. Onder aan de notulen van de vergadering van die dag schreef Van der Heim dat toestemming was verleend tot het niet verhogen van de belastingen, maar dat er toch meer geld binnen moest komen om de hiervoor genoemde financiële problemen het hoofd te bieden en dat daarom ‘ten spoedigsten met cordaatheit en ernst te vallen op eene Personeele Quotisatie’.¹³⁸ De stemming over de resolutie werd uitgesteld, omdat de afgevaardigden eerst met hun ‘principalen’ moesten overleggen. Wel werd ‘de Leeden ernstig versogt sig met alle moogelijke vlyt en spoed te willen bequamen tot het helpen arresteren van eene personeele quotisatie, waartoe reeds op den 17 Maart een Rapport uitgebragt [was] en by de Leeden ter deliberatie van de Heeren haare Principaalen overgenoomen is, maar waar op, als het in deliberatie is gelegd, verscheide Leeden télkens betuigt hebben nog ongereed of ongelast te zijn’.

De stemming van 21 december gaf nog geen groen licht. Men ging akkoord met het plan. ‘Eén en ander zal naader [moeten] worden geexamineert en het werk van eene Personeele belasting gematueert door de Heeren van de Ridderschap en (...) haar Ed Groot Mog Gecommitteerden tot de Zaaken van de finantien’ en de Gecommitteerde Raden in beide kwartieren.¹³⁹ Op 22 februari 1742 werd er weer over gedelibereerd. En eindelijk in maart 1742 werd het voorstel voor de invoering van de nieuwe belasting aangenomen. Dit was de eerste stap. Men kon met de voorbereiding tot invoering beginnen. Daarvoor moesten er kohieren worden aangelegd. En dat nam de nodige tijd in beslag. Van der Heim verwachtte er veel van.

5.9 Oplopende spanningen

Het was Pruisen dat na het overlijden van de keizer als eerste de Pragmaticke Sanctie aan zijn laars lapte. Frederik II, die zijn vader had opgevolgd, viel met een leger van 27.000 man Oostenrijks gebied binnen waarop hij aanspraak meende te kunnen maken: het aangrenzende hertogdom Silezië. Oostenrijk was totaal overrompeld en beschikte slechts over 6.000 man voor de verdediging.¹⁴⁰ Maria Theresia vroeg haar bondgenoten Engeland en de Republiek om hulp. De Britten en de Nederlanders moesten volgens het verdrag van Wenen respectievelijk 12.000 en 5.000 soldaten sturen. Bleken die aantallen niet genoeg dan moest onmiddellijk het aantal hulptroepen worden verhoogd. Ondanks de verplichtingen stonden de Zeemogendheden niet te springen om te helpen. De Engelse koning had ook nog rekening te houden met zijn keurvorstendom Hannover dat met 19.000 man een

¹³⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 403, Plan tot het invoeren van een personele quotisatie, 17 maart 1741.

¹³⁸ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, notulen Van der Heim, 25 november 1741.

¹³⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 403, Extract uit de Res. van de St.v.Holl. 21 december 1741.

¹⁴⁰ Van Nimwegen, *De Republiek*, 142-143.

Pruisisch leger niet kon tegenhouden. In februari 1741 confereerde de Engelse gezant Robert Trevor met de commissie tot de buitenlandse zaken,¹⁴¹ waar Van der Heim zitting in had. Het doel van het overleg was te komen tot een gezamenlijk optreden.

Trevor kon goed met Van der Heim overweg en onderhield nauwe contacten met hem. Over de hulp aan Maria Theresia waren ze het snel eens. George II verlangde echter dat de Republiek mede de grenzen van Hannover zou helpen beschermen door 5.000 man te leveren. Van der Heim nam daarover contact op met Amsterdam. De la Bassecour gaf aan dat men wel de koning tegemoet wilde komen als George II een Hannoveraans korps ter beschikking zou stellen voor de verdediging van de Republiek. Het was maar de vraag of de koning met die toezegging zou komen. Amsterdam vond dat Maria Theresia zo snel mogelijk geholpen moest worden.¹⁴² De commissie tot de buitenlandse zaken bracht op 1 maart haar advies uit. Zij adviseerde Maria Theresia te helpen en de garantie aan Hannover vooralsnog af te wijzen, totdat de Engelse koning bereid was met Hannoveraanse troepen de grenzen van de Republiek te beschermen. Niet elk gewest ging akkoord met het advies. Gelderland, Holland en Overijssel steunden het. Utrecht, Friesland, Groningen waren tegen een veroordeling van Pruisen en dus ook tegen steun aan Oostenrijk, voordat Frankrijk op de hoogte was gesteld van de verplichtingen die de Republiek had.¹⁴³ Van der Heim was tegen het informeren van Frankrijk.¹⁴⁴ Er was dus verdeeldheid tussen de gewesten, maar ook binnen zijn eigen gewest dachten de leden niet hetzelfde. De verdeeldheid werd er niet minder op toen bekend werd dat George II als keurvorst van Hannover een neutraliteitsverdrag had gesloten met Frankrijk, terwijl hij als koning van Engeland een andere koers voer ten opzichte van Frankrijk en Maria Theresia actief steunde. Van der Heim informeerde bij Trevor of hij wist van het neutraliteitsverdrag. Trevor ontkende. Maar, schreef Van der Heim aan de gezant in Engeland, Hop, hij geloofde dat Trevor wel achter die informatie aan zou gaan.¹⁴⁵ Ondertussen werd Anthonie door Hop op de hoogte gesteld van het verdrag. Kwaad voer de raadpensionaris tegen Trevor uit dat 'het misselijk [is] dat dezelve persoon als koning aan de Republicq af raad mesures, die hij als churfurst zelve gaat nemen.'¹⁴⁶ De Engelse koning sterkte de neutralisten in hun opvatting en die werd alleen maar sterker ten opzichte van de voorstanders van een actieve betrokkenheid!

De Dordtse pensionaris Van Halewijn achtte het onverstandig troepen te sturen naar Maria Theresia. Volgens hem moest worden volstaan met geldelijke steun ten teken van neutraliteit en moest Frankrijk van die steun op de hoogte worden gesteld. In het verdrag van Wenen was immers geregeld dat men troepen moest leveren of een equivalent in geld. Amsterdam kwam met een tussenvoorstel om Dordrecht, Utrecht, Groningen en Friesland tegemoet te komen. De stad stelde voor de Franse ambassadeur mee te delen dat de Republiek verplichtingen jegens Maria Theresia had, maar dat zij tegelijk zou verzoeken de Pruisische inval te veroordelen. Om de wil tot vrede te tonen zou de Republiek dan vragen wat de beste manier was om de vrede in Europa te herstellen. Dordrecht kon zich hierin vinden, maar andere leden gingen niet akkoord en vroegen bedenktijd.¹⁴⁷ Op 25 maart

¹⁴¹ Van Nimwegen, *De Republiek*, 144 en 423 n.38. In deze commissie zaten naast Van der Heim en Bentinck voor Holland, Van Heeckeren von Brantsenburg (Gelderland), Van Hoorn (Zeeland), Burman (Utrecht), Willem van Haren (Friesland), Van Rechteren van Gramsbergen (Overijssel), Gerlacius (Groningen) en de griffier Fagel.

¹⁴² NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 14, Jacob de la Bassecour aan Van der Heim, 28 februari 1741.

¹⁴³ NL-HaNA, Coll. Bisdom, 303, part. not., 8 maart 1741.

¹⁴⁴ Van Nimwegen, *De Republiek*, 145-146.

¹⁴⁵ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 374, Van der Heim aan Hop, 19 september 1741.

¹⁴⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 374, Van der Heim aan Hop, 3 oktober 1741.

¹⁴⁷ Van Nimwegen, *De Republiek*, 146.

kon het voorstel in de Staten-Generaal worden behandeld. Van der Heim vond tegenover zich de Utrechtse gedeputeerde De Milan Visconti en diens Groningse collega Gerlacius, die strikte neutraliteit wensten ook al was deze met het verdrag in strijd. Uiteindelijk werd de Hollandse resolutie van 25 maart op 20 april met overstemming van Utrecht en Groningen aangenomen. Hiermee werd openlijk steun aan Maria Theresia uitgesproken en toegezegd.

Van der Heim was niet in staat gebleken de gewesten op één lijn te krijgen. Desondanks had hij genoeg steun om zijn politiek voort te zetten. De bijzondere positie die door George II werd ingenomen en overigens formeel juist was, maakte het voor de Republiek en Van der Heim lastig de Staatse positie te bepalen. George mocht immers als vorst van een personele unie voor elk van zijn landen een eigenkoers varen! De druk zowel intern als extern zou niet minder worden.

5.10 Conclusie

Aan de hand van de gekozen thema's kan men zien hoe Van der Heim te werk ging als beginnend politicus. Hij was aanvankelijk duidelijk onwennig. Maar hij stond er niet helemaal alleen voor. Aan- toonbaar is de steun die hij kreeg van Jacob de la Bassecour. Hun frequente briefwisseling getuigt daarvan. Maar ongetwijfeld zullen ook de ervaren griffier van de Staten-Generaal, François Fagel, en Johan Hendrik van Wassenae Obdam, de president van de Hollandse Ridderschap, hem terzijde hebben gestaan. Zij maakten onderdeel uit van de min of meer vaste groep vooraanstaande regenten met wie hij informeel overlegde, het 'conclave'. Van der Heim zorgde dat hij goed was geïnformeerd, legde dossiers aan over verschillende onderwerpen en hield de eerste drie jaren nauwgezet een notulenboek bij. Hij had een goed contact met gezanten op belangrijke posten. Zij waren zijn ogen en oren en voorzagen hem van informatie. Desalniettemin was hij weinig succesvol. Dat kwam niet alleen door onervarenheid. Ook de opstelling van de Engels-Hannoveraanse bondgenoot bracht Van der Heim inzake het steunen van de Pragmatieke Sanctie in een lastig parket. Daardoor was de hoeksteen van zijn buitenlandse politiek – de alliantie met Engeland – niet onomstreden. Het ego-centrisme van de omringende staten was te groot dat de Republiek daarin nog langer partij kon zijn. De financiële en bondgenootschappelijke verplichtingen dreigden de Republiek boven het hoofd te groeien en maakten het Van der Heim nog moeilijker.

Intussen vergrootte de dreiging van een oorlog de kansen van prins Willem op een positie als generaal in een leger dat moest worden vergroot. Het is echter te wijten aan verdeeldheid in het Oranjekamp dat er op dit punt niet meer werd bereikt. Dit leidde zelfs tot afbrokkeling van steun aan de prins. Van der Heim zal daar niet rouwig om zijn geweest. Zoals we al eerder zagen, was zijn beleid erop gericht de rol van Oranje zo klein mogelijk te houden.

Van der Heims remedie om wat te doen aan de slechte financiële situatie had hij geleerd in de tijd dat hij secretaris van de Generaliteitsrekenkamer was. Bij het voorstel, dat hij maakte voor een nieuwe belasting, greep hij letterlijk terug naar een belasting uit zijn jonge jaren. Het in 1715 ingevoerde Familiegeld stond model voor 'zijn' Personeele Quotisatie. Na een slepende besluitvorming werd uiteindelijk besloten deze voor velen discutabele belasting in te voeren, op de valreep van Van der Heims eerste termijn als raadpensionaris.